

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
Кафедра історії України та правознавства
Кафедра всесвітньої історії**

Н. А. Печеніна, А. В. Тарасов, В. О. Яшин

КУРСОВА РОБОТА З ІСТОРІЇ

Навчально-методичні рекомендації
для студентів спеціальності ІСТОРІЯ
денної та заочної форм навчання

**Кривий Ріг
2017**

УДК 930(07)

Автори:

Печеніна Наталя Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України та правознавства Криворізького державного педагогічного університету

Тарасов Андрій Валерійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства Криворізького державного педагогічного університету

Яшин Вадим Олександрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Криворізького державного педагогічного університету

Рецензент:

Чирва Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Криворізького державного педагогічного університету

ПЗ17 Печеніна Н. А., Тарасов А. В., Яшин В. О.

Курсова робота з історії : Навчально-методичні рекомендації для студентів спеціальності «Історія» денної та заочної форм навчання. Кривий Ріг, 2017. 68 с.

© Печеніна Н. А., Тарасов А. В., Яшин В. О., 2017
©ДВНЗ КДПУ, 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1.	
ОСНОВНІ ЕТАПИ НАПИСАННЯ ТА ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ СТРУКТУРНИХ ЧАСТИН КУРСОВОЇ РОБОТИ.....	6
1.1. Вибір теми.....	6
1.2. Робочий план.....	7
1.3. Написання вступу до курсової роботи.....	8
1.4. Висновки до курсової роботи	32
1.5. Уникнення плагіату в студентських роботах.....	34
РОЗДІЛ 2.	
ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ, ПОРЯДОК ЗАХИСТУ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ.....	37
2.1. Загальні вимоги до оформлення роботи.....	37
2.2. Практичний порадник щодо оформлення роботи.....	39
2.3. Захист роботи.....	45
ЛІТЕРАТУРА.....	48
ДОДАТКИ.....	49
Додаток А. Рекомендовані теми робіт з історії України.....	49
Додаток Б. Рекомендовані теми робіт зі всесвітньої історії.....	53
Додаток В. Зразок оформлення титульного аркушу роботи.....	56
Додаток Г. Зразок оформлення розділів «ЗМІСТ» та «ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ».....	58
Додаток Д. Приклади оформлення списку літератури.....	60
Додаток Е. Посилання на корисні інтернет-ресурси.....	64

ПЕРЕДМОВА

Вивчення історії є одним із найважливіших чинників формування національної свідомості народу. Історична освіта має активно сприяти формуванню гармонійно розвинутої і цілісної особистості, здатної до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на користь держави. Безпосередньо вчителі історії повинні зосередити свою увагу на забезпеченні виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, сприяє розвитку і збагаченню українських культурно-історичних традицій, вихованню культури міжетнічних і міжособистісних відносин, формуванню навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості.

Тому одним з головних завдань вищої освіти України є формування висококваліфікованого вчителя-історика, який має володіти не тільки певною сумою ґрунтовних знань з відповідних дисциплін, а й здатний до самостійної дослідницької діяльності заради постійного професійного самовдосконалення.

У сучасній системі підготовки вчителів-істориків науково-дослідницька діяльність студентів історичних факультетів педагогічних університетів розглядається як один із факторів професійного виховання майбутнього вчителя-суспільствознавця.

Складовою частиною процесу наукової та професійної підготовки майбутнього вчителя є **курсова робота** з дисципліни «Історія України» та циклу дисциплін всесвітньої історії. Цей вид науково-дослідної діяльності спрямований, передусім, на розвиток наукового мислення студента, його вміння працювати зі спеціальною літературою, аналізувати та порівнювати різні погляди на розвиток історичного процесу, вміння чітко і логічно викласти свою думку на папері, аргументувати власну позицію за допомогою конкретних фактів.

Курсова робота допомагає оволодіти первинними навичками проведення сучасних досліджень.

Згідно з «Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України» **метою курсової роботи** є закріплення, поглиблення і узагальнення теоретичних знань, здобутих студентами під час вивчення курсів: «Історія України», «Історія стародавнього світу», «Історія середніх віків», «Нова історія», «Новітня історія»; формування творчого мислення; набуття навичок застосування отриманих знань при виконанні самостійного наукового дослідження. Під час виконання курсової роботи студент вчиться працювати зі спеціальною літературою, аналізувати та порівнювати різні погляди на певні аспекти історичного процесу, чітко і логічно викладати свою думку на папері, аргументувати власну позицію за допомогою конкретних історичних фактів.

Ознайомлення зі змістом навчально-методичних рекомендацій, на думку авторів, надає можливість студентам:

- ознайомитися з організацією науково-дослідницької діяльності студентів у вузі та її основними формами; з вимогами до написання курсової роботи;
- отримати практичні рекомендації з написання окремих структурних частин дослідження;
- розглянути можливі варіанти виконання поставлених завдань та уникнути типових помилок.

Для наочності значна частина матеріалу проілюстрована прикладами.

РОЗДІЛ 1

ОСНОВНІ ЕТАПИ НАПИСАННЯ ТА ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ СТРУКТУРНИХ ЧАСТИН КУРСОВОЇ РОБОТИ

1.1. Вибір теми

Вибір теми є одним з найвідповідальніших етапів у написанні курсової роботи. Кафедра історії України та правознавства пропонує достатньо широку тематику курсових робіт, що охоплює всі етапи історії України (див. Додаток А). Кафедра всесвітньої історії пропонує студентам для написання робіт теми, що охоплюють хронологічно та географічно всю історію людства (див. Додаток Б). Студент може обрати для написання курсової роботи власну тему (особливо, якщо вже існують власні напрацювання з даної проблеми), проте остаточна назва теми узгоджується після співбесіди з науковим керівником.

Тож як правильно вибрати тему? Дотримуйтеся таких умов.

1. Тема має відбивати коло ваших наукових інтересів. Мова йде про вибір напряму історичних досліджень: військова історія, соціальна історія, політична історія, економічна чи культурна історія тощо. У цьому питанні слід, перш за все, з'ясувати для себе, яка сфера історичних знань є **цікавою** особисто для вас. Такий шлях є найбільш ефективним з огляду на можливі результати наукової діяльності.
2. При обранні теми курсової роботи слід розуміти, яку історичну **проблему** допомагає вирішити її дослідження.
3. Іншою важливою складовою є вибір конкретної теми в обраному напрямі історичних досліджень. Насамперед, необхідно проаналізувати, наскільки та чи інша тема забезпечена **доступними** для вас **історичним джерелами та літературою**. Останнє важливе також і з огляду на володіння іноземними мовами.

Наприклад: вас цікавить військова історія. У згаданому вище переліку рекомендованих тем є значна кількість таких, що присвячені військовій та суміжній тематиці, а саме: «Військове мистецтво запорозьких козаків»,

«Українсько-польське збройне протистояння (1918-1919 рр.)», «Радянсько-польська війна 1920 р.: причини та наслідки», «Причини катастрофічних поразок радянських військ у 1941-1942 рр.» тощо. У такому випадку слід визначитись з тим, який з періодів є для вас найцікавішим. Обравши тему, слід звернути увагу на проблемні питання, які стануть конкретним предметом вашого дослідження. Наприклад: у темі «Військове мистецтво запорозьких козаків» можна акцентувати увагу на питанні фортифікаційних споруд запорозьких козаків або військової підготовки молодих козаків. Додатково можливе введення хронологічних меж розгляду того чи іншого аспекту. Таке акцентування уваги на конкретних питаннях, разом з тим, має відповідати наявній базі історичної літератури та джерел.

Інший приклад. Вас цікавить розвиток культури в Україні. Враховуючи багатоаспектність культурного процесу, доречно зупинити свою увагу на одному з них. Наприклад, для дослідження може бути обрана тема «Культура Київської Русі». Проте, для вашої курсової роботи буде доречним виділити певну сферу культури: архітектуру, образотворче мистецтво, літописання, освіту тощо. Можна вивчати культуру Київської Русі в певний хронологічний період (наприклад, IX – X ст., кінець X – XI ст. або XII – початок XIII ст.).

На початку навчального року (протягом **вересня**) студент має узгодити тему з науковим керівником. Тема курсової роботи затверджується на засіданні кафедр історії України та правознавства, всесвітньої історії та може корегуватися протягом навчального року.

1.2. Робочий план

Після обрання теми на перший план виступає питання підготовки **робочого плану** курсової роботи. Саме наявність плану дозволяє уникнути хаотичності в пошуку серед великої кількості наукової літератури.

На початку слід опрацювати літературу та опубліковані джерела з обраної теми. Для тематичного пошуку використовуються систематичні ката-

логи, в яких література згрупована за змістом у відповідних галузях знань. Алфавітний каталог доречно використовувати при пошуку прізвищ відомих дослідників обраної проблеми. Виконана робота дозволяє скласти робочий план, який з часом може бути доповнений, уточнений, виправлений.

Під час опрацювання літератури слід звернути увагу на необхідність якомога ширшої **фіксації вихідних даних** цитованого джерела (автор, назва, рік та місце видання, видавництво, загальна кількість сторінок, сторінка, з якої береться цитата тощо). Саме під час збору інформації вимальовується загальні контури роботи.

Наступним етапом є **літературне оформлення тексту** роботи. Необхідною умовою є дотримання пропорційності частин курсової роботи. Розділи (а також підрозділи в межах розділу) мають бути *приблизно* рівними за обсягом. Варто також розуміти, що весь текст курсової роби має сприйматись як єдине ціле. Тому матеріал має бути композиційно вибудованим, логічно впорядкованим, викладеним в єдиному науковому стилі з наявністю логічних переходів між частинами. Підготовлений текст курсової роботи (чорновий варіант) подають на перевірку науковому керівнику. Після доопрацювання курсова робота подається на відповідну кафедру. Завершальним етапом є захист курсової роботи. Вимоги до структурних частин, порядку захисту викладено у відповідних розділах.

1.3. Написання вступу до курсової роботи

Курсову роботу оформляють за схемою: **титульний лист, перелік умовних скорочень** (за необхідності), **зміст, текст, список використаної літератури та джерел, додатки** (за наявності).

Особливу увагу слід приділити вступній частині, в якій в концентрованому вигляді представлено основні вихідні дані курсової роботи.

Послідовність структурних частин вступу:

- Актуальність теми
- Мета і завдання дослідження

- Об'єкт дослідження
- Предмет дослідження
- Хронологічні межі
- Географічні межі
- Методи дослідження
- Структура роботи.

Актуальність. На початку вступної частини слід навести аргументи щодо необхідності поглибленого вивчення теми даної курсової роботи. Як правило, визначаються два аспекти дослідження: суспільний та науковий. Перший обумовлюється важливістю даної проблеми для сучасного суспільства. У другому слід показати наукову значимість дослідження, зокрема вказавши на наявність в науці конкретної історичної проблеми, на розв'язання якої спрямовано дослідження.

Мета і завдання. Мета – це кінцевий результат дослідження. Її формулювання тісно пов'язане з назвою теми й повинно містити чітку відповідь на те, що саме буде результатом дослідження. Це може бути характеристика, аналіз, визначення особливостей певного історичного процесу, явища тощо. Відповідно й формулювання мети має містити схожий синонімічний ряд: *охарактеризувати..., проаналізувати..., визначити особливості...*

Завдання визначаються відповідно до мети і, зазвичай відбивають структуру самої курсової роботи (див. приклади). Як правило, першим завданням курсової роботи є аналіз історіографії та джерельної бази з обраної теми.

ПРИКЛАДИ

ПРИКЛАД 1.

Метою курсової роботи є визначення ролі та місця політичної династії Неру-Ганді в історії Індії кінця XIX - початку XXI ст. Поставлена мета обумовлює такі **завдання** дослідження:

- дослідити стан наукової розробки теми та її джерельної бази;
- дослідити динаміку політичного курсу, що його репрезентували представники династії Неру-Ганді у внутрішній та зовнішній політиці.

- проаналізувати ставлення суспільства до династії Неру-Ганді;
- визначити сучасну роль Індійського національного конгресу в політиці Індії.

ПРИКЛАД 2

Мета роботи – охарактеризувати архітектурні пам'ятки на Криворіжжі та дослідити Криворізький архітектурний стиль.

Завдання:

1. Проаналізувати історичну літературу та джерельну базу з теми.
2. Дослідити архітектурні пам'ятки кінця XIX ст. у якості передумови розвитку архітектури XX ст.
3. Визначити особливості розвитку архітектурних стилів на Криворіжжі та формування власне Криворізького архітектурного стилю.
4. Охарактеризувати архітектурні пам'ятки початку-середини XX ст.

Об'єкт і предмет дослідження. Слід розуміти що об'єкт *завжди* є ширшим за предмет й відображає *на що*, на яке історичне явище, процес, подію тощо спрямовано дослідження. Предмет визначає, *що саме (який аспект)* досліджується в тому чи іншому явищі, процесі, події та текстуально співпадає із назвою вашої роботи або близький до неї. Об'єкт і предмет, таким чином, співвідносяться як загальне і окреме.

ПРИКЛАДИ співвідношення та формулювання об'єкта та предмета дослідження:

Об'єкт дослідження	Предмет дослідження
процес формування українського війська	особливості розвитку українського війська козацької доби.
розвиток українських земель в другій половині 50-х років XVII ст.	внутрішня та зовнішня політика гетьмана Івана Виговського.
соціально-політичні процеси в Індії в умовах боротьби за незалежність та період після її здобуття.	роль політичної династії Неру-Ганді у соціально-економічному та політичному розвитку Індії досліджуваної доби.

Хронологічні межі. Слід вказати, що доцільним є визначення нижньої та верхньої межі дослідження із зазначенням мотивів їх виділення. В такому

випадку використовується як правило така конструкція: нижня межа обумовлена..., верхня межа пов'язана... тощо.

ПРИКЛАДИ:

1.	Хронологічні межі роботи охоплюють XVI – першу половину XVII ст.
2.	Хронологічні рамки роботи – 1657 – 1659 рр. – обумовлені роками гетьманування Івана Виговського.
3	Хронологічні рамки обумовлені кінцем XIX ст. – сер. XX ст. – періодом формування та розвитком Криворізького архітектурного стилю.

Географічні (або територіальні) межі обумовлені регіоном, на який спрямовано дослідження. Досить часто виникає проблема з визначенням географічних меж в темах, присвячених міжнародним питанням. Наприклад «Зовнішня політика Київської Русі за часів правління Ярослава Мудрого» або «Міжнародні відносини УНР доби Директорії». У цьому випадку допускається можливість зазначення лише хронологічних меж.

ПРИКЛАДИ:

1	Географічні межі роботи – українські землі в складі Речі Посполитої.
2	Територіальні межі дослідження: Правобережна і Лівобережна Україна в другій половині XVII ст.
3	Географічні межі - територія Індії до здобуття незалежності, яка входила до складу Домініону (Британської Індії) і після досягнення незалежності - сучасна територія Індії.

Методи дослідження. Наукова методологія – це сукупність ідей або специфічних методів певної науки, які є базою для розв'язання конкретної дослідницької проблеми; це наукові концепції на які спирається даний дослідник. Варто сказати, що жодне історичне джерело як витвір конкретної людини з певними поглядами, намірами чи потребами не розповідає історикові «чистої правди». Тому, закладено в ньому інформацію історик має здобувати шляхом певних пізнавальних операцій, які називають **методи**.

Поняття про такі дослідницькі методи історії сформувалось в XIX ст., коли історію почали сприймати як науку. Першим методом що мав застосовуватись став **критичний метод**. Зокрема, це стосувалось перевірки автентичності історичних джерел. У 1681 р. Ж. Мабільон (Мабійон) написав трактат

«Шість книг про справу дипломатики», у якому сформульовано засади перевірки середньовічних актів на автентичність з огляду на формуляри та почерки. Згодом критичний метод розвинули у своїх працях берлінські історики Б. Г. Нібур (1776-1831) та Л. фон Ранке. Було сформовано такі засади використання критичного методу: (1) історичне дослідження є вірогідним, тільки якщо воно підтверджене документами; (2) функція історика – безсторонньо верифікувати (перевіряти на справжність) та коментувати джерела.

Ш.-В. Ланглуа та Ш. Сеньобос розглянули дві процедури – зовнішню та внутрішню критику джерела. Зовнішня – перевірка паперу, формуляра, чорнила, почерку, печаток. Внутрішня – перевірка змісту – чи відповідає вказана дата вказаній події, чи достатньо автор володіє інформацією. Тобто тут відбувається перевірка на підставі вже відомих документів.

До сьогодні таку критику доповнено ще двома акцентами – (1) критикою інтерпретації та (2) критикою понять. Критика інтерпретації – це увага до ситуації в якій могла бути виголошена та чи інша фраза, або літературний стиль. Критика понять – співставлення історичної зумовленості вжитої термінології. Саме тут найбільше помиляються фальсифікатори.

Останні поняття дуже тісно пов'язані з **історичною герменевтикою** (семіотичний аналіз), що передбачає інтерпретацію прихованих змістів джерела, тим чи іншим чином зашифрованих у джерелі. Власне метод дуже тісно переплітається із семіотикою – аналізом системи культурних значень. Тобто при аналізі історик має брати до уваги таке.

1. Значеннєву розбіжність між способом мислення і поведінковими стереотипами, що можуть ховатися за певним висловом.

2. Систему символіко-культурних значень, властивих певному часові та певній спільноті.

Наприклад, у XVII ст. у декількох джерелах міститься інформація про те, що знайшли свою смерть у воді чи болоті: київський митрополит Ісидор (який визнав Флорентійську унію) – («котрого повідають топлено»), луцько-острозький владика Кирило Терлецький (один з ініціаторів Берестейської

церковної унії – «тіло його вкинули у болото, і там йому ворони очі вибрали»), Юрій Немирич («чиє тіло загорнули в мішковину й укинули у болото»). Але жоден із цих персонажів не помер у воді чи від води. Так, Ісидор помер у сані кардинала у Римі, Терлецький мирно спочив і похований у Луцьку, Немирич загинув у випадковій сутичці з козацькою ватагою ворожої партії.

Насправді в тексті зафіксовано уявлення про добру смерть і злу. Злу смерть у XVII ст. асоціювали з водою чи болотом, яке сприймали з безчестям. Тобто, у джерелі зафіксовано не реальну смерть, а ставлення автора до конкретної постаті. Отже, не можна досліджувати тексти періоду Київської Русі не знаючи основ християнського віровчення.

Структурний аналіз. Згідно цього методу певний документ може бути поділено на структурні частини. Саме виділення частин дає можливість з'ясувати багато нюансів. Так, наприклад зі вступу у документі можна з'ясувати віросповідання заповідача. Для цього із тексту документа треба виокремити певні кліше, які трапляються в усіх текстах – тоді стане зрозумілим що є власного у тексті й особливо це стосується текстів середньовічних та ранньомодерних.

Квантитативний аналіз (кліометрика). Використовується при дослідженні великої кількості цифрових даних, наприклад, статистичних. Так, аналіз економічних циклів – рухів цін, прибутків та видатків різних прошарків населення напередодні Французької революції, дає інформацію, зокрема, про катастрофічне поглиблення майнового розриву між багатими та бідними. Використовуються квантитативні методи й в соціальній історії, зокрема для досліджень з історичної демографії.

Мікроісторичний підхід має декілька методів, зокрема – **просопографічний, або метод колективної біографії**, за допомогою якого можливе вивчення життєвих стратегій, кар'єр, політичних позицій конкретних осіб. Метод передбачає дослідження малих соціальних груп, причетних до тієї чи іншої події, або до діяльності певних історичного персонажів, встановлення

їхніх професійних, політичних, родинно-свояцьких, злочинних зв'язків тощо. Досліджуються конкретні постаті, але за посередництвом соціальних груп.

Історико-порівняльний метод є чи не найуживанішим методом історичного дослідження. Сутність його полягає у виокремленні типових та специфічних рис певного явища шляхом порівняння його з типологічно подібним явищем. Головна вада цього методу в тому, що, по-перше, треба дуже ретельно підібрати явища та елементи явищ для порівняння – аби не порівняти, образно кажучи, зелене з гарячим. По-друге, порівнювані явища мають бути добре вивченими. По-третє – не можна допускати лише порівняння певних функціональних речей без уваги до більш широких явищ. Так, наприклад Львівська єзуїтська колегія за функціональною ознакою (викладання певних дисциплін) може бути порівняною з університетами. Але, наприклад, за наявність автономії (незалежності від Церкви та світської влади) – ні.

Однією з найбільш типових помилок при визначенні методів дослідження курсової роботи є формальний перерахунок відомих історичних та загальнонаукових принципів та методів. Слід мати на увазі, що метод є *інструментом*, який дозволяє отримати при аналізі історичних джерел та літературі відповідь на поставлені в дослідженні питання. Тому вибір методів має бути адекватним до поставлених завдань.

ПРИКЛАД 1.

У процесі наукового дослідження були використані такі **основні методи та підходи**. (1) історико-пошуковий метод використано для знаходження потрібної інформації з теми; (2) метод класифікації та типологізації для характеристики джерел; (3) принцип об'єктивності застосовано для з'ясування вірогідності джерел; (4) структурно-типологічний метод для структурування роботи за розділами та підрозділами; (5) історико-біографічний метод використано для складання колективної біографії; (6) історико-генеалогічний метод застосовано для складання політико-генеалогічного розпису; (7) метод просопографічного аналізу використано для всебічного дослідження представників династії, формування їх поглядів в просторово-часовому вимірі та в особистісно-індивідуальній сфері; (8) методи порівняння використано задля співставлення рис політичної діяльності представників династії.

ПРИКЛАД 2.**Методи дослідження:**

- історико-порівняльний, дає можливість прослідкувати появу і розвиток освіти у зазначений проміжок часу;
- метод індукції- виведення спільних фактів про стан і розвиток освіти з окремих джерел;
- метод аналізу та синтезу, дає можливість вивчити окремі сторони розвитку освіти, виявити певні поняття, подальше поєднання яких призведе до детального вивчення теми;
- проблемно-хронологічний метод застосовується для вивчення освіти в її послідовному розвитку.

Наприкінці вступної частини зазначається **структура** курсової роботи (див. приклади). Приблизний обсяг вступу – 2-3 сторінки.

ПРИКЛАДИ ВСТУПУ:**Тема: «Іван Мазепа: державний та політичний діяч»****ВСТУП**

Актуальність теми. Серед галереї славетних особистостей, чий імена знає майже кожен українець, одне з центральних місць займає гетьман України Іван Степанович Мазепа. Ця історична постать давно відома як в Україні, так і за її межами. Державний діяч і політик найвищого гатунку, найвправніший дипломат тодішньої Європи, полководець і водночас поет, у поезії якого найсильнішими були патріотичні мотиви, уболівання за долю України. Різноманітна природна обдарованість поєднувалася в ньому з високою освіченістю.

Гетьман Іван Мазепа намагався зробити з України європейську державу, підняти й зміцнити значення й престиж гетьманської влади, яка за десятиріччя Руїни зазнала страшної девальвації. Жодний із гетьманів не зробив так багато, як Мазепа для розвитку культури та духовності українського народу. Його поважали всі, з ким він мав справу, – російський цар, польський і шведський королі, іноземні дипломати й мандрівники. Він дійсно був непересічною особистістю.

Значення Івана Мазепи для історії України полягає в тому, що він спробував вирвати країну з-під усе більш потужного панування Московської держави, яка саме ставала Російською імперією – з відповідними зазіханнями, планами, війнами; він спостерігав початок того процесу, який потім тривав протягом трьохсот літ і який забрав мільйони українських жит-

тів, перемолотих для реалізації глобальних амбіцій чужої країни.

Після проголошення 1991 року незалежності України розпочалася реінтерпретація образу І. Мазепи, пошуки об'єктивних критеріїв в трактуванні цієї трагічної постаті здобули новий імпульс. Все це свідчить про актуальність теми курсової роботи.

Метою курсової роботи є дослідження історичної постаті І. Мазепи в контексті тогочасних подій.

Поставлена мета обумовлює такі **завдання** дослідження:

- проаналізувати історичну літературу та джерельну базу з даної проблеми;
- простежити життєвий шлях Івана Мазепи до отримання гетьманства;
- дослідити політичну та меценатську діяльність гетьмана І. Мазепи;
- охарактеризувати відносини гетьмана з Петром I та Карлом XII.

Об'єкт дослідження – історична постать І. Мазепи.

Предмет – особливості державотворчої діяльності гетьмана І. Мазепи та його зовнішньополітичних зв'язків.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період гетьманування І.Мазепи (1687 – 1709 рр.).

Географічний регіон - територія Гетьманщини кінця XVII – поч. XVIII ст.

Методи дослідження. Курсову роботу виконано на основі загальних наукових принципів – системності, об'єктивності, логічної послідовності, історизму, світоглядного плюралізму. З метою об'єктивного осмислення теми застосовувались порівняльний та описовий методи пізнання, метод історіографічного аналізу і синтезу, проблемно-хронологічний підхід.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та джерел, додатків.

Тема: *«Історія проголошення незалежної Карпатської України»*

ВСТУП

Актуальність теми. Карпатська Україна на середину 30-х років XX ст. була оточена державами, що відігравали провідну роль у світі – СРСР, Німеччиною, Польщею, Румунією, Угорщиною. Оголошена самостійність українців на території Закарпаття не була сприйнята жодною із цих сторін, але не пройшла безслідно і позначилась на подальших дипломатичних коаліціях та на формуванні національної політики провідних діячів Карпатської України.

У період становлення та розвитку самостійної України ставлення до цієї сторінки вітчизняної історії змінилося. Ідея суверенності й державності, виявлена на території Закарпаття на початку 1939 р., розглядається як помітна віха на шляху боротьби України за власну державність. Вже той факт, що молода українська держава на Закарпатті діяла в таких складних міжнародних умовах, коли насувався фашизм, свідчить про те, що її історія повинна бути детально досліджена. Процес її становлення як держави цікавить багато поколінь людей, а особливо молодь.

На нашу думку, актуальність обраної теми й полягає у тому, що саме тут, на невеликій території краю, що була відірвана від національного материка і входила до складу Чехословаччини, напередодні Другої світової війни українці перед усім світом продемонстрували, що разом із братами з Великої України бажають мати власну державність і готові відстоювати її у боротьбі.

Мета роботи – дослідити особливості історії проголошення незалежної Карпатської України.

Завдання:

1. Проаналізувати історичну літературу та джерельну базу з даної теми.
2. Дослідити політичне та правове становище земель Закарпаття у 20-30-х рр. ХХ ст.
3. Розглянути процес проголошення незалежної Карпатської України та з'ясувати її роль в подальшій історії Європи.

Об'єкт курсової роботи – Карпатська Україна у міжвоєнний період.

Предмет – особливості проголошення незалежної Карпатської України.

Хронологічні рамки обумовлені 1919 р. – березнем 1939 р. – періодом боротьби за незалежність Карпатської України.

Територіальні межі – Закарпаття як частина західних земель Української держави, що опинилася у складі Чехословацької Республіки після Першої світової війни.

Методи – синтетичний, метод аналізу, систематичний, аналітичний, історично-порівняльний.

Структура – вступ, два розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаної літератури та джерел, додатки.

1.4. Основна частина курсової роботи

Основна частина складається з розділів та підрозділів. Кожен новий розділ починається з нової сторінки. Наприкінці кожного розділу формулюють висновки із лаконічним викладом наведених у розділі наукових та практичних результатів. Найчастіше у студентів викликають проблеми з написанням **історіографічного огляду** та джерельної бази дослідження. Саме тому, зробимо окремий акцент на цьому питанні.

Історіографія займає важливе місце в науковому дослідженні. Ця структурна частина наочно демонструє проблему, вирішення якої має намір запропонувати автор. На жаль, типовою помилкою студентів є простий перелік змісту тієї чи іншої наукової праці. Наприклад, «...в роботі С. Сірополка висвітлено питання розвитку освіти в Україні». Цього недостатньо. Недоліком такого простого перелічення є відсутність аналітичності. Йдеться про те, що історіографічний огляд має відбивати конкретний внесок автора праці в розробку теми, що досліджується, та містити **аналіз** наукового доробку попередників. У даному випадку слід розуміти, що актуалізація певної теми відбувається за принципом аргументації «від думок попередників» й дає можливість відповісти на питання, *що є недостатньо дослідженим, де попередникам бракує доказів*, де саме є упередженість через ідеологічну заангажованість тощо (Див. приклади).

Якщо говорити про принцип подачі матеріалу в історіографічному огляді, то тут виділяють декілька підходів. Підхід перший – проблемно-хронологічний. За умови використання цього підходу, праці подаються від найдавніших розвідок до сучасних. Досить часто в такому випадку зазначений підхід поєднується з виділенням вітчизняної та зарубіжної історіографії.

Другий підхід ґрунтується на підставі «ієрархічного розсортування» літератури. Такий огляд являє собою модель конуса. На початку (на верхньому щаблі конуса) історіографічного огляду зазначаються, за висловом Наталії Яковенко, «авторитетні підсумкові праці», які містять теоретичні основи розгляду досліджуваної вами проблеми. Далі – зазначаються праці, в яких розг-

лядаються вузлові питання проблеми. Й нарешті на «підніжжі» конуса, тобто наприкінці історіографічного огляду, розміщуються праці, що розкривають конкретні (локальні) сюжети теми.

Наприклад, тему присвячено українському національному руху наприкінці XIX ст. в Наддніпрянській Україні. На початку варто розмістити роботи класиків дослідження націоналізму як явища. Тут мова йде передовсім про вибір теорії націоналізму, положення якої буде покладено в основу дослідження (наприклад, роботи Е. Гелнера «Нації та націоналізм. Націоналізм», Е. Сміта «Нації та націоналізм у глобальну епоху», Б. Андерсена «Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму» та інших). Далі можна позначити дослідників, які в своїх роботах зупинялись на висвітленні саме українського національного відродження (наприклад, праця Я. Грицака «Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття»). Завершувати розгляд слід локальними сюжетами (наприклад, статті Н. Шип «Зв'язок українського національного і соціалістичного рухів», А. Катренка «Одеська громада 70-90-х років XIX ст.»). Використання саме такого підходу дозволяє чітко виділити методологічні підходи що їх застосував дослідник до розгляду певної теми.

Окремо слід вказати про використання електронних ресурсів як віддалених (Інтернет), так і локальних (DVD та CD). Сьогодні, у цифрову епоху, значна кількість літератури та історичних джерел створюється або переведена саме в електронний вигляд. Електронні бібліотеки мають як офіційні установи, так і приватні особи. Проте є декілька рекомендацій. По-перше, за наявності паперового носія інформації його використання є більш доцільним. По-друге, слід мати на увазі, що різні ресурси мають різний рівень достовірності наукової інформації. Так, повністю неприйнятним є використання сайтів з рефератами та курсовими роботами, статей із Вікіпедії (<http://uk.wikipedia.org>) тощо. Такі ресурси досить часто містять плагіат або розміщена інформація науково не верифікована.

В історіографічному огляді важливо дотримуватись наукової коректності. Навіть якщо певні положення тієї чи іншої праці є сумнівними, використовуються наступні звороти: «викликає певний сумнів», «містить деякі суперечності», «доречно визначити», «навіть чи правомірно», «не є переконливим свідчення про...» тощо.

Слід розуміти, що саме «дискусія з попередниками» перетворює простий перелік праць науковців, що займались певною проблемою, на історіографічний огляд.

ПРИКЛАДИ:

ПРИКЛАД 1

Тема: Історія проголошення незалежної Карпатської України

У радянській історіографії другої половини ХХ ст. замовчували або негативно висловлювалися щодо існування Карпатської України, а сама її назва була піддана анафемі. Лише після 1991 року історія Карпатської України посіла гідне місце в історії становлення незалежної української держави та була достатньо висвітлена.

Наприкінці ХХ століття історію Закарпаття досліджував О.В. Гісем [9; 10]. Він найбільшу увагу звертає на політичне становище цієї території та українського населення у складі Чехословацької Республіки, вказує кількість політичних партій та організацій, які існували на Закарпатті у міжвоєнний період та характеризує їх. Також О.В. Гісем описує діяльність урядів, засідання сойму, проте не згадує долю держави після проголошення незалежності. М.М. Вегеш [7; 8] детально описує причини та передумови проголошення незалежності Карпатської України, діяльність А.І. Волошина, хід подій проголошення, діяльність ОУН на Закарпатті у цей період, долю не лише самої держави, а й її провідних діячів.

У ХХІ столітті до зазначеної теми зверталися такі дослідники як І. С. Дробот та В. П. Кучер [13], які головну увагу звертають на дві провідні течії Закарпаття: українофільство та русофільство, на чинники, що сприяли та заважали національному вихованню автохтонного населення краю, а також досліджують політику Чехословаччини щодо згаданої території, аналізують діяльність Августина Волошина та багатьох інших істориків та науковців. Цю тему також досліджувала Н. М. Макаренко [16], яка акцентувала увагу на утворенні Центральної Руської Народної Ради та детально проаналізувала умови закону, за яким територія Закарпаття входила до складу Чехословаччини. П. М. Полянський [20] наголошував на ролі Закарпаття у підго-

товці Гітлером Другої світової війни, вважаючи, що край став козирем у руках фюрера для прихилання на свою сторону таких держав як Польща, Угорщина, СРСР. Б. М. Ярош [24] також досліджував роль Закарпаття у підготовці Другої світової війни, проте він велику увагу приділив саме тому, що хоч ця територія і стала жертвою нацистської Німеччини, але вона одна із перших, хто намагався боротися за свою політичну незалежність та не підкорилася добровільно перед переважаючими силами ворога (Угорщині разом із Німеччиною).

ПРИКЛАД 2

Тема: Монгольська навала на українські землі.

1.1. Проблема монгольського нашествия в історичній літературі

Проблема нашествия монголів на західно-руські землі належала до розряду важливих, складних і дискусійних, оскільки багатівікове вивчення цієї проблеми привело науковців до зовсім різних оцінок і полярних висновків. Одні дослідники (Л. Гумільов, Б. Васильєв) вважають, що монголо-татарського іґа фактично не було, а був лише союз Київської Русі з Ордою. Інші (Б. Рибаків, П. Толочко, М. Котляр) говорять про руйнівні наслідки золотоординського нашествия, яке загальмувало розвиток слов'янських земель і зумовило політичне відставання від країн Західної Європи [19; 50; 60]. Видатний український історик М. Грушевський у своїх монументальних працях «Історія України-Русі» та «Ілюстрована історія України» серед багатьох питань досліджував і монголо-татарське нашествя на Русь [17;18]. Він обстоював думку про те, що хоч через Батиєве нашествя населення Південної Русі помітно зменшилося, проте тотального обезлюднення цієї території не відбулося, і що лісовий пояс став своєрідним резервуаром, у якому степова людність ховалася за часів лихоліття, а за кращих обставин знову заселяла полишені землі. Дослідження монгольського нашествия та його наслідків для Русі міститься в двотомній «Історії України» Наталії Полонської-Василенко, з-поміж інших проблем у ній викладено причини поразки русичів, розорення та занепад князівств, встановлення та наслідки монгольського іґа на Русі [48].

Монгольське нашествя на Русь, суть золотоординського іґа як історичного явища, його наслідки для Русі досліджував історик О. М. Насонов у монографії «Монголы и Русь (История татарской политики на Руси)». Особливості панування золотоординського іґа на Русі розкрив у своїй монографії «Русь под игом: как это было?» історик В.А. Кучкін. О.В. Русина у своїй монографії «Україна під татарами і Литвою» аналізує монголо- татарське нашествя на Південну Русь та його наслідки [53]. Зокрема, вона досліджує масштаби руй-

націй, стан ремесла та торгівлі, подає відомості про купців із Константинополя, Генуї та Венеції, що перебували в Києві після нашестя, про князів з місцевих феодалів, а також з'ясовує причини занепаду Переяславщини. О. В. Русина докладно описує створення за батієвих часів у Південній Русі монгольської фіскально-адміністративної структури – баскацької організації, збирання данини та монгольські каральні походи на непокірні землі Південної Русі. Також вона подає літописну оповідь про Ахматові слободи, які містять неоціненну інформацію про взаємовідносини місцевих князів з ординською адміністрацією, про сумні реалії тогочасного буття.

У першому ж розділі визначається й **джерельна база дослідження** (див. приклади). Тут автор має вказати на те, які саме історичні джерела дозволяють йому досягнути мети дослідження. Слід подати характеристику того, яка саме інформація міститься у конкретному джерелі або групі джерел. Допустимим є використання джерел, які подано за допомогою розлогіх цитат в працях інших дослідників. Проте, у такому випадку, по-перше, слід на це наголосити у огляді джерельної бази, по-друге, у списку використаних джерел та літератури подається *праця автора*, у якій процитоване джерело, а не саме *джерело*.

Історичні джерела являють собою комплекс пам'яток минулого. До них належить все створене людиною, в тому числі результати її взаємодії з навколишнім середовищем. Історичними джерелами вважають предмети матеріальної культури, звичаї, обряди, пам'ятки писемності. Одним з найважливіших видів джерел для історика є писемні джерела, які найчастіше називають документами (в широкому розумінні слова).

Класифікація джерел, що використовуються у вивченні історії, під час написання курсової роботи простіше тієї, що прийнята в історичній науці. Вона заснована на характері документальних текстів і поділяє їх всі на дві основні групи – документи оповідно-описового (наративного) характеру й документи актового характеру, що мали у свій час практичне значення. Ці документи добре доповнюють один одного. Додаткову групу складають пам'ятки художнього слова.

Оповідно-описові документи – це літописи, хроніки, мемуари, листи, описи подорожей. **Актові документи** – юридичні, господарські, політичні, програмні, офіційні документи (грамоти, закони, укази, клопотання, чолобистні, договори, статистичні і слідчі документи, програми, промови). До пам'яток художнього слова відносять усну народну творчість (міфи, байки, пісні, крилаті вирази тощо).

Опрацьовуючи джерело, ми маємо відповісти на такі питання:

- ким був створений документ і чому?
- наскільки можна довіряти авторові, чи є текст тенденційним, тобто чи є в ньому явні ознаки упередженості чи перекручування?
- для кого був створений документ і чому?
- звідки надійшла інформація і яким чином була отримана?
- чи співпадає вона з іншими документами з того ж питання?

Структура огляду джерельної бази може бути різною. Можливий варіант поділу джерел за походженням (актові, епістолярні, публіцистичні, зображувальні джерела тощо) або виділення за принципом опубліковані/неопубліковані джерела. Документи можуть бути вміщені у навчальні хрестоматії¹, або подані окремо². Наведемо декілька прикладів. (Враховуйте, що приклади 1 та 2 є уривками, а приклади 3 та 4 є повними і виглядають так, і в курсовій роботі.

ПРИКЛАДИ

ПРИКЛАД 1

Тема: Історія проголошення незалежної Карпатської України

Джерельна база даної роботи досить потужна, велику кількість її становлять документи, періодика, щоденники провідних державних діячів Карпатської України. Досить вагомим джерелом є щоденник політичного діяча, який був одним із будівничих цієї спочатку автономної, а потім незалежної держави і вів боротьбу за її незалежність – В.С. Грендж-Донського [3], опубліковані 2002 р. та розміщені в мережі Інтернет.

¹ Історія України: Джерельний літопис / Упоряд. В. І. Червінський, М. І. Обушний, Т. Ю. Горбань, В. С. Кругляков та ін. За ред. В. І. Червінського та М. І. Обушного. Київ, 2008. 800 с

² Січинський В. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. Львів, 1992. 96 с.

Іншим вагомим джерелом є твори та маніфести Президента Карпатської України А.І. Волошина [1; 2]. Також досить цікавим джерелом є додаток до бюлетеня Пресової служби Карпатської України за 20 лютого 1939 року Краєвої виборчої комісії до виборів першого сойму Карпатської України від 20 лютого 1939 року [4] та Повідомлення бюлетеня Пресової служби Карпатської України про вибори до першого сойму Карпатської України від 13 лютого 1939 року [5].

ПРИКЛАД 2

Тема: Монгольська навала на українські землі.

Джерельну базу курсової роботи складають: Київський літопис [2], Руський літопис [3], Тверський літопис [4], Галицько-Волинський літопис [1], в яких літописці засуджують феодальні чвари, егоїстичну недалекоглядну політику удільних князів і боярства, закликають до політичного і державного єднання всіх руських земель.

Особливу історичну цінність становить Галицька частина літопису, головний герой якого – князь Данило Галицький. Для створення Галицької частини літопису автор використав Київський літописний звід, документи князівського архіву та канцелярії, придворні літописні записи, розповіді і звіти бояр про воєнні походи, дипломатичне листування [5], фольклорні перекази.

Про героїчну оборону Києва від монголів йдеться в Іпатіївському, Псковському літописах [7]; джерела літературного характеру: «Повести о битве на Калке» (написана після першої сутички з невідомою до того ордою), «Повести о разорении Рязани Батыем», «Слово о погибели Руськыя земли» [6] (про нашестя Батия); спогади іноземців: Папського легату, францисканського ченця Д. дель Плано Карпіні (про його перебування в Київській Русі того часу, про подорож до монгольської столиці Каракоруму, про збір монголами данини з прикордонних народів, про масове захоплення людей у рабство [8]. Ці джерела опубліковані в збірнику «Історія України: Джерельний літопис» за редакцією В.І.Червінського та М.І.Обушного [12], також вміщені в підручнику «Давня українська література» [10] та на сайті [http:// litopys.org.ua](http://litopys.org.ua).

ПРИКЛАД 3**Тема: Створення Запорізької Січі.**

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА СТВОРЕННЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ
В ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ; ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Зрозуміти будь-яке історичне явище глибоко і всебічно можна лише через звернення до його коренів. Вирішення головних питань проблеми дає дослідникам можливість дійти до певних висновків. Такі засади набувають особливої актуальності при студіюванні витоків українського козацтва та утвердження його в суспільному житті. Всі дослідники українського козацтва сходяться в одному, що українське козацтво як нове явище в світовій історії є носієм українських народних традицій, звичаїв, які формувалися та накопичувалися упродовж довгих століть та мали витoki ще в Київській Русі та Галицько-Волинській державі. Упродовж часу свого існування козацтво набувало рис національної свідомості українського народу, вбирало в себе нові здобутки культури та ментальності народу, а також виробило власну духовність, патріотизм та традиції.

На сьогодні в Україні створено низку праць наукового та популярного характеру, введено в обіг сотні сторінок оригінального документального матеріалу, перевидається науковий спадок істориків минулого. Всю опрацьовану нами літературу умовно можна поділити на дві великі групи: вітчизняну та зарубіжну.

Серед вітчизняної літератури слід відзначити фундаментальну три томну працю Д. Яворницького «Історія запорізьких козаків» [54; 55] та роботи В. Голобуцького, присвячені запорізькому козацтву [19; 20], в яких висвітлено питання соціально-економічної історії, суспільного устрою і господарства запорізького козацтва. М. Костомаров [29], В. Смолій [46] своїми дослідницькими працями намагаються дати певну характеристику поняття «козацтво». Великий внесок в історію вивчення козацтва зробили В. Антонович [2], О. Апанович [3], Ю. Мицик [36; 37]. Останній є автором понад 30 книг з історії України козацької доби. Також слід відзначити видатних українських істориків В. Сергійчика [42], В. Щербака [51; 52] та багатьох інших учених. Особливо відзначимо двотомну «Історію українського козацтва», що вийшла друком у 2006 р. та містить багато фактичного матеріалу з історії виникнення та діяльності українського козацтва.

Проте до сьогодні не вирішеною залишається проблема, чому саме Запорожжя стало колискою української держави. За роздумами В. Голобу-

цького воно давно вабило до себе козаків. Уже на початку XVI століття населення найближчих до Запорозжя місць, переважно черкаські і канівці, почало господарське освоєння цього краю. Дійшовши до порогів, козаки просувалися далі на південь [20].

У М. Грушевського, М. Слабченка, А. О. Рябінін-Скляревського господарчий промисел подається як провідний у виникненні Запорізької Січі [47, с.29]. М.Костомаров наголошував, що заснування Січі проходило козацькою сіромою, бідняками, які не мали на батьківщині ніякого майна і через те залишалися на пониззі Дніпра, де займалися рибальством, полюванням і т. д [19, с. 49]

Цікавою також є теорія військового промислу, на якій наголошує Іван Стороженко [47, с.29]. Крім того, можна виділити теорію захисту християнської віри від «бусурман» Ярослава Верменича [15, с. 47]

Дослідники чимало уваги приділили питанню про час та місце виникнення першої Запорізької Січі. Провідними тут є дві точки зору: згідно однієї з них, першою Січчю став Хортицький замок Д. Вишневецького. На таких позиціях стоїть Н. Яковенко [56, с.117], та відомий краєзнавець В. Г. Фоменко, який наголошував, що на острові Мала Хортиця збереглися руїни колишнього укріплення Вишневецького [20, с. 126].

Але найбільш достовірним виявилось обґрунтування М. С. Грушевського, який вважав Хортицьку Січ першою, а її подальший активний розвиток відносив до 70-80-х років XVI ст., маючи на увазі Томаківську Січ [45, с. 40]. Визнаним осередком і репрезентантом низового лицарства, за твердженням М.С. Грушевського, Запорізька Січ стає у 80-х роках, за В.О. Голобуцьким у 30-ті – 50-ті роки XVI ст.

Згідно другої точки зору, першою січчю стає Січ, побудована на Томаківці. Сюди слід віднести істориків В. Голобуцького, Г.Я. Сергієнка, В.О. Щербака, А.О. Гурбика, С.А. Леп'явка, які відмежувались від історіографічної традиції, вважають саме Томаківську Січ першою на Запорозжжі. Їх погляди, як зазначає А.О. Гурбик, узгоджуються із поглядами на проблему, висвітлену в десяти томній «Истории Украинской ССР» та «Нарисах з історії українського козацтва XVI-XIX ст.», а також у працях В. Голобуцького [19; 20], Г. Сергієнка, В. Щербака [51; 52] і дослідженнях А. Сокульського [45].

Щоправда, відсутність вагомих аргументів не дає їм змоги визначити ані часу, ані обставин формування цієї Січі. Достеменними залишаються лише обставини, за яких вона припинила свою діяльність у 1593 р., коли була погромлена вторгненням турок і татар на Запорозжжя [45, с. 41].

Продовжуючи думку, можна зазначити, що дослідники козацтва

XIX ст. С. Митецький, О. Рігельман, Д. Бантиш-Камєнський, також погоджуються з першою точкою зору, зазначеною вище [45, с. 40]. Л. Винар вважає замок на Хортицькому острові зародком козацької Січі, в якій розвивалося військове й господарське життя запорожців.

Події на Запорізькій Січі і на Україні торкалися інтересів не тільки порубіжних із Січчю держав, але й хвилювали всю Європу. Підтвердженням зацікавленості закордонних істориків є численні відомості про діяльність запорізьких козаків і гетьманів України, які знаходяться в загальноєвропейській пресі XVII ст.: французьких, німецьких, голландських журналах і газетах [26, с. 19].

Важливе значення мають твори польських істориків 60-х – першої половини 80-х років XVI ст., які присвячені генезису та еволюції військово-політичної організації українського козацтва, його ролі у становленні державності в Україні. Свідченням цього, зокрема, є праці В. Томкевіча, Є. Волинського та ін., а також книги В. Серчика «Історія України», «На далекій Україні. Історія козаччини до 1648 р.» та ін. Як стверджують Х. Міхник і П. Мослер, міцна козацька військова організація, оплотом якої стала Запорізька Січ, сформувалася десь у першій половині XVI ст.. Поступово Січ перетворювалася в політичний центр українського народу в його соціальній, релігійній і національній боротьбі [9, с. 73].

Історики української діаспори О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Л. Окішневич та В. Крупницький захищали й розвивали концепцію українського національного будівництва. О. Оглоблин доводить, що в Україні в кінці XVI – першій половині XVII ст. розвиваються продуктивні сили, які стали духовним центром усього православного світу [8, с. 50].

Висвітлюючи феномен українського козацтва, слід звернутися до головного – джерел його історії, які є, на наш погляд, дуже цінними, вагомими та в своєму роді неперевершеними. До них належать: спогади очевидців, мемуарні твори, щоденники подорожніх територією України, свідчення закордонних авторів, хроністів і головне – козацькі літописи.

Одним з найважливіших історичних джерел, що розповідають про Україну XVII ст. є «Опис України» французького військового інженера і відомого картографа Г. Левассера де Боплана. Книга містить унікальні свідчення очевидця про природу України, становище й побут селян та козаків, морські походи запорожців, класову боротьбу. Протягом тривалого часу праця Боплана залишалася для західноєвропейських читачів цінним джерелом інформації про Україну та її народ. Вона була перекладена на ряд мов, серед яких, однак, не було українського перекладу всього тексту [1]. Проте карти «Опису» активно використовувалися. Доказом цього є знайдені на

початку ХІХ ст. в архіві Сенявських у Меджибізькому замку пошматовані від постійного вживання клаптики [12, с. 105].

Цікавими є свідчення Еріха Лясоти, який перший з авторів вжив термін «Січ». «Щоденник» Лясоти містить дуже важливі відомості про соціальну нерівність запорізького козацтва, класову боротьбу в його середовищі, кількість козаків, форми їх організації [19, с.14], а також дає чимало важливих відомостей про історію України, ряд її міст і сіл. Проте на першому місці, без сумніву, треба поставити опис перебування Е. Лясоти на Січі у червні – липні 1594 р., де можна знайти згадки про устрій Січі та козацької ради [37, с. 43].

Проблему походження козацтва та його життя висвітлив у своїй «Історичній дисертації про козаків» Йоган-Йоахім Мюлер. Автор виклав історію козацтва до 1648 року. Головною цінністю його дисертації є тлумачення слова козак (козак, на думку Й.Мюлера, походить з турецької мови й означає «розбійник»). Автор перебільшує значення вихідців з різних країн у формуванні козацтва, однак визнає основну роль українців. До того ж дослідник вказує, що за соціальним походженням вони в основному були селянами, котрі не витримали ординських наскоків, поміняли серпи на мечі й утворили запорозьке козацтво у пониззі Дніпра [36, с. 17].

Значний доробок в проблему козацького генезису внесли польські автори О. Гваньїні, М. Стрийковський, В. Коховський, С. Грондський, Ш. Ставровольський, В. Рудавський, С. Твардовський, С. Темберський та інші автори ХVІ – ХVІІІ ст.. Зокрема, О. Гваньїні зупинився на проблемі походження козацтва, описав о. Хортицю, чимало уваги приділив антиосманській боротьбі козацтва, зокрема молдовським походам 1577 – 1578 рр.[36, с. 17].

Не менш важливими для дослідників є розповіді хроністів. Мартин Бельський у своїй «Хроніці» надав перші прямі відомості про наявність у козаків укріплень за дніпровськими порогами. Він присвятив козакам у своєму творі окремий розділ з відповідною назвою – «Про козаків»[20]. З повідомлення М. Бельського довідуємось, що утворення Запорозької Січі сталося в 30 – 50-х роках ХVІ століття на острові Томаківка [20].

Важливими є також літописні праці, які є досить своєрідними та унікальними. «Густинський літопис» поєднує давню традицію української історичної літератури, що тягнеться від перекладів хронік візантійських письменників та зведень літописців княжої доби до початків новочасних форм історіографічної творчості. Він починається викладом подій всесвітньої історії в дусі хронографії. Далі автор переказує історію України-Руси. Розповідь він доводить до 1598 р. Наприкінці літопису характер викладу

змінюється – хроніку завершують три полемічні нариси: «Про початок козаків», «Про введення нового календаря», «Про унію, як вона почалась у Руській землі». «Густинський літопис» не є простою компіляцією з різних джерел, а відзначається оригінальним тлумаченням фактів і новим поглядом на історію як предмет [2, с. 121].

Однією з найвидатніших історіографічних пам'яток і одним з найдостовірніших історичних джерел XVII ст. є літопис Самовидця [5]. Особливо цінним в праці є те, що в масовому покозаченні населення автор справедливо вбачав прагнення селянства і міщанства знищити феодально-кріпосницький і національний гніт [11].

Ще одною пам'яткою української історіографічної прози кінця XVII – початку XVIII ст. є літопис Григорія Граб'янки. Твір значною мірою компілятивний. Серед своїх головних джерел автор називає спогади сучасників подій, а також твори вітчизняних та іноземних істориків. Найбільше Граб'янка користувався літописом Самовидця, «Синописом», латиномовною працею «Польські анали» Веспасіана Каховського, а особливо поемою поляка Самійла Твардовського «Громадянська війна». Крім того, Граб'янка посиляється на твори Мартина Кромера, Мартина та Йоахіма Бельських, Мацея Стрийковського та інших. Але літопис не є простим механічним зведенням відомостей, взятих з різних джерел. Це самостійний твір, в якому відчутне виразне авторське начало [4].

Цінним для нас є тлумачення слова «козак» від назви скіфського племені козар, які є, на думку автора, предками козаків, розділи про панування татар, литовців, міркування про те, як Україна «потрапила під лядське ярмо», розповіді про «різні битви і зброю козацьку, і про їхній харч», про гетьманів Шаха і Підкову, про причини повстання козаки проти поляків [2, с. 883-884].

Головною метою Граб'янки в умовах поступової втрати Україною автономії було нагадати про колишню козацьку славу. У процесі виконання цього завдання літописець відтворив особи і предмети не такими, якими вони були насправді, але якими вони повинні чи могли б бути, даючи їм, таким чином, певне нове існування і ніби створюючи їх повторно [4].

Аналіз літератури та джерел з теми дослідження показав, що дотепер феномен козацтва не є повністю дослідженим й існує багато невирішених питань. Але українська історична наука плідно працює в цьому напрямку і в XX – XXI ст. увійшла з фундаментальними працями з історії козацтва.

ПРИКЛАД 4

Тема: Громадянські війни в Римі в I ст. до н.е.

1.1. Джерела та історіографія питання

Джерела з історії громадянських війн в Римі є обширними і ведуть свій початок від «Всесвітньої історії» Полібія, «Історії Риму» Тита Лівія. До такого типу робіт, що спеціально не присвячувалися цьому складному періоду римської історії, також належать «Географія» Страбона та «Історія проти язичників» Павла Орозія [53]. Найповніші свідчення про сицилійські повстання містяться у 34-36 книгах «Історичної бібліотеки» Діодора Сицилійського, хоча його твір і дійшов до нас частково в уривках, частково переданий іншими авторами [20]. Діодор повідомляє про становище рабів, підготовку та хід повстань та їхній вплив на інші території Римської держави.

Являють великий інтерес відомості, що їх подає Гай Саллюстій Крісп (86-35 рр. до н.е.) у своїх працях, присвячених Югуртинській війні та військовим реформам Гая Марія: «Югуртинська війна» та «Змова Катиліни» [62]. До подій досліджуваного часу також зверталися Корнелій Тацит у працях «Історія» та «Аннали», Пліній Старший у «Природній історії» та Луцій Анней Флор у «Епітмах» (зокрема, «Історія» та «Війна Спартака») [70]. Фактичний матеріал містять промови й листи Марка Тулія Цицерона, у яких надано розгорнуту характеристику політичного життя Риму періоду, що нас цікавить. Зокрема, це промови на процесі проти Гая Верреса (70 г.), промова на підтримку призначення Помпея командувачем армії, дві промови проти аграрного закону, промови проти Луція Катиліни. Важливими документами для вивчення подій 44-30 рр. до н.е. є промови Цицерона проти Марка Антонія [76]. Цікаву інформацію дають твори Гая Юлія Цезаря, а саме «Записки про галльську війну» та «Записки про громадянську війну». У цих творах Цезар описує завоювання Галлії, та події громадянської війни 49-47 рр. до н.е. [73]. Ці твори цінні вже тим, що їхній автор – безпосередній учасник подій. Їхня головна дійова особа.

Являють інтерес праці Гая Саллюстія Кріспа (86-35 рр. до н.е.), присвячені Югуртинській війні та військовим реформам Гая Марія, а саме: «Югуртинська війна» та «Змова Катиліни» [62]. До подій досліджуваного часу також зверталися Тит Лівій у «Історії Рима» та Веллей Патеркул у «Римській історії» [46;61]. Важливе значення для дослідження мають також «Порівняльні життєписи» Плутарха, де він наводить досліджує біографії Гая Марія, Сулли, Серторія, Лукулла, Цезаря, Помпея, Красса, Цицерона, Катона Молодшого та Брута. Цікаву інформацію про життя Риму останніх років Республіки та певні біографічні відомості дають твори Гая

Светонія Транквілла («Життєпис 12 цезарів») та грецького історика Аппіана Александрійського [1]. Політичну та військову діяльність Юлія Цезаря розглядає у своїх творах Діон Кассій («Римська історія») [7, с. 97-103; 35].

Отже, джерельна база є широкою, репрезентативною та достатньою для написання цієї кваліфікаційної роботи.

Дослідження історії Стародавнього Риму і, зокрема, Громадянських війн I ст. до н.е. почалося дуже давно, тому історіографічна спадщина дуже велика. У цій роботі ми зупинилися на огляді тих робіт, які є доступними в рамках бібліотечних та електронних ресурсів, а також з точки зору мовної доступності. Отже, **історіографію** можна поділити на дві групи. До першої віднесено загальні праці з історії Риму, які тим чи іншим чином торкаються досліджуваного періоду. Зокрема, це праці В. Кузіцина, І. Дьяконова, М. Ростовцева тощо; по-друге, це вузькопрофільні праці, присвячені безпосередньо досліджуваному періоду, насамперед, як класичні праці С. Утченко, О. Штаерман, С. Ковальова так і дослідження сучасних істориків А. Єгорова, В. Боруховича, С. Жебелева, А. Мотуса, А. Постернака (підручн.) та ін [8;27;39;42-44;51;58;59;68,69]. Незважаючи на те, що більшість з цих вчених працювала в середині і другій половині ХХ століття, все ж, основні оцінки залишаються актуальними.

У роботах О. Штаерман та О. Кудрявцева також було показано, що є неправомірним пов'язувати розклад поліса в епоху пізньої Римської республіки із кризою рабовласницьких відносин. Більше того, подолання вузьких полісних порядків лише відкривало нові можливості для розповсюдження класичних рабовласницьких відносин. У роботах С. Утченко (зокрема, «Криза і розклад Римської республіки»), причиною кризи Римської республіки названо ломку і розклад державного апарату, заснованого на старих, полісних традиціях [67, с. 41-68].

С. Ковальов розглядав події II ст. до н.е. як «великі кількісні зміни, пов'язані із глибокими якісними змінами в галузі господарства та соціальних відносин» [39, с. 304]. Також, на його думку, суспільні зміни II-I ст. до н.е. у значній мірі були обумовлені зовнішнім фактором у вигляді великих римських завоювань III-II ст. до н.е. [39, с. 304]. Історик також доходить висновку, що протиріччя між політичною формою республіки і її імперським соціально-економічним наповненням, нездатність вузьких рамок античного полісу витримати складний суспільний соціально-політичний та економічний, реально – імперський вміст I ст. до н.е. були провідними чинниками падіння Римської республіки [39, с. 463]. Ю. Циркін, досліджуючи причини падіння республіки, доходить висновку, що вона вижила себе психологічно, а римське населення у край втомилася від безкінечних громадян-

ський війн [74, с. 302]. Цікавим є також зауваження дослідника стосовно трьох поколінь учасників громадянських війн, де із кожним поколінням бажання власного самоствердження витісняло ідейні чи політичні принципи [74, с. 304]. Досліджуючи історію повстання консула Марка Лепіда, Ю. Циркін вказує на важливе значення цих подій у падінні Римської республіки [75, с. 241]. А. Єгоров розглядає період громадянських війн як одну з чотирьох глобальних криз, які пережив Рим протягом своєї історії, називаючи події 131-31 рр. до н.е. «кризою перелому». Як і його попередники, дослідник констатує розпад старої системи управління державою і створення нової тільки Цезарем. Одночасно дослідник висловлює сумнів у наявності дійсно глибокої кризи економічної системи, заснованої на використанні рабської праці, як чиннику подій II-I ст. до н.е. [23;24;25, с. 484-486].

Окремі аспекти історії громадянських війн розглядаються у статтях І. Гуріна, В. Боруховича, Ю. Циркіна та ін. Зокрема, І. Гурін розглядає організацію влади у серторіанській Іспанії як певну альтернативу в умовах громадянської війни [16]. Ю. Циркін, досліджує історію повстання консула Марка Лепіда і вказує на важливе значення цих подій у падінні Римської республіки. Цікавим є також зауваження дослідника стосовно трьох поколінь учасників громадянських війн, де із кожним поколінням бажання власного самоствердження витісняло ідейні чи політичні принципи [74, с. 304].

Отже, можна зробити висновок, що, попри певні розбіжності, дослідники сходяться у думці стосовно того, що причини Громадянських війн в Римі лежали у політико-економічній площині і були обумовлені доконаним фактом перетворення Риму на імперську державу внаслідок попередніх завоювань, значним поширенням рабської праці і глибокою невідповідністю системи суспільних відносин і державного управління цим об'єктивним конкретно-історичним обставинам.

1.4. Висновки до курсової роботи

Наприкінці курсової роботи наводяться **висновки**. Їх вміщують безпосередньо після викладу тексту, починаючи з нової сторінки. Приблизний обсяг висновків становить 2-3 сторінки. У висновках обов'язковим є виклад *особистих* міркувань, що відображають результати проведеного дослідження. Цитати, що підтверджують думку автора, у висновках не наводяться.

Водночас, використання займенника «я» є небажаним. Зазвичай використовуються або займенник «ми», або знеособлені вирази «досліджено», «визначено» тощо.

ПРИКЛАДИ:

1	<p>Проаналізувавши джерела та наукову історичну літературу з обраної теми ми дійшли таких висновків.</p> <p>Монгольська навала для Русі була величезною катастрофою, яка увірвала нормальний хід історичного процесу. Найбільше постраждали землі Південної Русі, яка знаходилася найближче до ординських кочовищ (...).</p>
2	<p>Нами було розглянуто процес проголошення незалежної Карпатської України. На цій невеликій території, по-перше, були створені умови для утворення незалежної держави: досить розвинене політичне життя та виділення провідних політичних партій з їхніми програмами, які б забезпечили життя нового автономного утворення (...).</p>

У списку **використаної літератури та джерел** відображається бібліографічний опис джерел, використаних студентом під час роботи над темою. Особливу увагу слід звернути на неухильне дотримання правил оформлення бібліографічного опису літератури (див. Додаток Д).

Завершувати курсову роботу можна декількома **додатками**. Вони не є обов'язковим елементом дослідження, однак вони підвищують рівень довіри до результатів дослідження. У *додатках* вміщують матеріал, який є необхідним для повноти курсової роботи, але включення його до основної частини наукової роботи може змінити впорядковане і логічне уявлення про дослідження; не може бути розміщений в основній частині курсової роботи через великий обсяг. У тексті обов'язково слід зробити посилання на додатки в тому місті, де є необхідність до них звернутися. До додатків можуть бути включені ілюстрації або таблиці.

Кожен додаток має починатися з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток» і велика літера, що позначає додаток. Додатки слід позначати послідовно великими літерами укра-

їнської абетки, за винятком літер Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь, наприклад: «Додаток А». Один додаток позначається просто як додаток.

Існують певні вимоги до **оформлення ілюстрацій та таблиць**. Кожна **ілюстрація** має відповідати тексту, а текст - ілюстрації. Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщують послідовно під малюнком.

Таблиці нумеруються послідовно. Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею симетрично до тексту та наводять жирним шрифтом. Нумерують їх послідовно, в межах розділу. Надпис розміщують в правому верхньому куті над заголовком. Номер таблиці повинен складатися з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, наприклад: «Таблиця 1.2.». При переносі частини таблиці на інший аркуш пишуть «Продовж. Табл. 1.2.». У тексті роботи на всі таблиці повинні робитися посилання. Слово «Таблиця» та її назва починаються з великої літери.

1.5. Уникнення плагіату в студентських роботах

Плагіат – прикре явище і серйозна проблема. Але помилкою було б стверджувати, що це проблема сучасна. І плагіат, і так звані «некоректні запозичення» фіксуються з часів дуже давніх. Проте, останніми роками ця проблема вийшла чи не на перше місце серед тих, що турбують громадськість та академічну спільноту: в інформаційному суспільстві майже неможливо нічого утаємничити.

Зазначимо, що плагіат і некоректні запозичення бувають різними: навмисними і ненавмисними. Величезна кількість випадків використання чужих текстів із порушенням прав інтелектуальної власності, здійснюваних студентами при написанні курсових і кваліфікаційних робіт, є саме ненавмисними, обумовленими, скоріше, правовою необізнаністю та академічною недосвідченістю, ніж справжнім бажанням видати чужий твір за власний. З огляду на це, метою авторів посібника було допомогти студентам самостійно розібратися у правилах використання чужих текстів при написанні академічних робіт.

- **Академічний плагіат** — це «оприлюднення (частково або повністю) наукових результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання»³.

Відповідно до ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» плагіатом є оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору. Усі наукові роботи, у тому числі, виконані студентами курсові та кваліфікаційні, підлягають обов'язковій перевірці на плагіат. У випадку виявлення плагіату робота до захисту не допускається.

Але як уникнути використання плагіату в студентській роботі? Радимо дотримуватися порад, поданих нижче.

- **Пишіть роботу самостійно.** Уникайте ганебної спокуси «скачати роботу» із мережі, або купити готову роботу або замовити її написання у інших осіб. Це — принизливо особисто для вас, украй образливо для вашого наукового керівника і невимовно ганебно для нашої спільної alma mater, де ви навчаєтеся.
- **Опублікування навіть частини чужого твору без посилання** на автора може і буде розглядатися як плагіат.
- **Позначайте запозичений текст.** Можна просто взяти його у лапки, дати посилання і це буде класична цитата. Проте, можна й не брати чужий текст у лапки, можна навіть перефразувати текст, залишивши його суть, квінтесенцію. Але у цьому випадку слід обов'язково, бажано, у тому ж реченні, вказати на авторство, наприклад: «Як зазначає N,....»; або: «можна погодитися із N у тому,....»; або: «N. з цього приводу зауважував, що...» або будь-яким іншим чином, але з умовою, щоби авторський текст і запозичений можна було б легко диференціювати.
- **Завжди посилайтеся на джерело запозичення чужого тексту.** Краще допустити в тексті величезна цитату, але із посиланням, ніж маленьку запозичену фразу без посилання.

³ Ст. 69, п. 6 Закону України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014.

- **Ретельно перевіряйте точність посилання.** Помилкове посилання, хоч би й ненавмисне, звичайно ж не плагіат, але у певних випадках може бути розцінене як некоректне запозичення – така собі «м'яка форма» плагіату а, якщо таких буде декілька, то кафедра і науковий керівник матимуть підстави не допустити роботу до захисту.
- **Ніколи не посылайтеся на джерело, якого ви особисто не опрацювали.** Іноді у монографії чи науковій статті вашу увагу може привернути цікаве посилання із цитатою. Але не спокушайтеся легкою можливістю, говорячи сучасним web-жаргоном, «перепостити» її у своїй роботі так, начебто то ви опрацювали джерело. Або знайдіть оригінальний текст, або ж пошліться на той документ, який опрацьовано вами особисто.

Автор цитованого вами документу також може помилятися, отже, за ним помилку тиражуватиме й ви, а за вами, можливо й хтось інший.

- **Ніколи використовуйте цитати невідомого походження,** знайдені окремо (наприклад, в Інтернеті), поза оригінальним текстом, бодай би там і був указаний автор. Це дуже і дуже не фахово.
- **Ніколи не створюйте фіктивних посилань на справжні документи або на фіктивні документи.** По-перше, це порушує принципи академічної доброчесності і, що дуже прикро, – ви можете втратити довіру. По-друге, компетентність наукового керівника в будь-якому випадку вище вашої, інакше він не був би вашим керівником, отже, академічне підроблення буде обов'язково викрите і це дуже ускладнить можливості захисту вашої роботи.

РОЗДІЛ 2

ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ, ПОРЯДОК ЗАХИСТУ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ

2.1. Загальні вимоги до оформлення

Оформлення роботи має здійснюватися її автором у відповідності з діючими державними стандартами. Курсова робота подається на захист у вигляді спеціально підготовленого друкованого тексту у м'якому переплетенні. Курсова робота виконується **виключно і тільки державною мовою**.

Обсяг тексту курсової роботи – **30-35** друкованих сторінок без урахування списку використаних джерел та додатків.

Курсова робота виконується на одній сторінці аркуша білого паперу формату А4 (297 x 210 мм), до 30 рядків на сторінці, що містять 1600-1700 друкованих знаків. Робота друкується за допомогою комп'ютеру за наступних вимог: текст має бути надрукованим шрифтом *Times New Roman*, розмір шрифту – 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 мм. Текст роботи необхідно друкувати, залишаючи поля таких розмірів: ліве – не менше 20 мм, праве – 15 мм, верхнє та нижнє – 20 мм. Абзацевий відступ має бути завжди однаковим – 12,5 мм (позначено у програмі *Word* як 1,25 см)

Нумерація сторінок роботи та всіх її структурних частин, а також ілюстрацій і таблиць подається арабськими цифрами без знаку номера (№). Кожну структурну частину роботи треба починати з нової сторінки. Першою сторінкою роботи є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок роботи. На титульному аркуші номер сторінки не ставлять, на наступних сторінках номер проставляють у *правому верхньому куті сторінки* (на перетині ліній рамки листа: 20 мм зверху, 10 мм справа).

Такі структурні частини роботи як *зміст, вступ, висновки, список використаної літератури* не мають порядкового номера. Номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ», після номера крапку не ставлять («РОЗДІЛ 1»). Заголовки розділу друкують великими літерами з нового рядка без крапки в кінці речення. *Підрозділи* нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу

складається з номера розділу і порядкового номеру підрозділу, наприклад: «2.3.»». На *титульному аркуші* наводиться:

- ◆ повна назва міністерства, навчального закладу, факультету, кафедри;
- ◆ назва курсової роботи;
- ◆ спеціальність студента та шифр групи, освітній рівень;
- ◆ прізвище, ім'я та по батькові виконавця роботи в родовому відмінку;
- ◆ данні про наукового керівника у називному відмінку: науковий ступінь, звання або посада; прізвище, ім'я та по батькові;
- ◆ місто, в якому розміщено навчальний заклад та рік виконання роботи (див. Додаток Б).

Заголовки структурних частин роботи: ЗМІСТ, СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ (за наявності), ВСТУП, РОЗДІЛ (з назвою), ВИСНОВКИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ, ДОДАТКИ (за наявності) друкуються великими літерами симетрично до тексту.

Література та джерела подаються в алфавітному порядку (спочатку кириличним шрифтом, далі, за наявності, латинським). Особливу увагу слід звернути на неухильне дотримання студентами правил оформлення бібліографічного опису літератури (див. додаток Е).

При написанні курсової роботи часто з'являється необхідність скористатися *цитатою*, тобто дослівним висловом зі статті, монографії або іншого документа. При цитуванні найбільшої уваги заслуговує сучасна література та першоджерела. Слід дотримуватися й **правил цитування**, зокрема:

- не рекомендується вживати дві та більше цитат разом та допускати занадто великі цитати;
- при використанні цитат слід дотримуватися чітких правил авторської орфографії;
- при цитуванні не можна виривати вислови з контексту думки автора;
- при використанні цитати можна вживати такі дієслова: *аналізує, заперечує, додає, доводить, констатує, пояснює, підкреслює, визначає, підтверджує, пропонує, передбачає, вважає, вказує, згадує, стверджує*.

2.2. Практичний poradник щодо оформлення роботи

Оформлення наукової (курсової, кваліфікаційної) роботи має відповідати встановленим стандартам. На час написання цього розділу чинним є [ДСТУ 8302:2015](#) «Інформація та документація. Бібліографічні посилання. Загальні положення та правила складання». Звичайно, знання цього документу є корисним при написанні наукових робіт. Утім, з метою оптимізації навчальної праці студентів, авторами розроблено та запропоновано для використання низку [прикладів оформлення](#) бібліографічних посилань, з якими можна ознайомитися також і нижче, у додатках. Складаючи список використаних джерел та літератури курсової роботи, студенту доцільно скористатися такими рекомендаціями.

(1)

➤ **Вбудовані можливості Word.** Якщо ви доволі впевнено розумієтеся на програмному забезпеченні *Microsoft Office®*, то скористайтеся вбудованими можливостями *Word* для створення списку літератури. В остаточному варіанті роботи, однак, не доцільно пов'язувати внутрішньотекстові та позатекстові посилання, яким і є бібліографічний список, гіперпосиланнями.

➤ **Створіть окремий файл.** Якщо ви не впевнені, що зможете приборкати *Microsoft Office®*, то просто створіть окремий файл, у якому ви складатимете бібліографічний список. Не забудьте помістити його до тієї ж теки, де у вас знаходиться файл із текстом власне вашої роботи. Ви зможете просто переключатися між файлами за допомогою комбінації клавіш *Alt+Tab*: це ефективніше, ніж прокручувати весь текст донизу і знову догори.

Можна також встановити спеціальну програму (наприклад, *Office Tab*), що створюватиме в усіх програмах *Microsoft Office®* зручні для перемикання вкладки, як у браузерях. По закінченні ви зможете вставити до вашої роботи готовий бібліографічний список.

➤ **Автоматична нумерація.** Обов'язково скористуйтеся автоматичною нумерацією. Це дозволить одразу сортувати бібліографічні позиції в алфавітному порядку і ви без проблем додаватимете і вилучатимете їх.

➤ **Нерозривний пробіл.** Між прізвищем та ініціалами, а також між ініціалами слід ставити, так званий, «нерозривний пробіл», шляхом натиснення комбінації клавіш *Shift+Ctrl+пробіл*. Тепер, у випадку переносу, прізвище не буде відриватися від ініціалів, а ініціали не будуть відриватися один від одного, отже, ім'я буде переноситися повністю. Такий же пробіл слід ставити у цифрових даних задля уникнення некоректного переносу.

➤ **Робіть інтервали.** Між словами в тексті, між комою і наступним словом, між крапкою й початком наступного речення елементами бібліографічного опису завжди слід робити інтервал – 1 пробіл.

➤ **Не робіть інтервали.** Між словом і наступними за ним пунктуаційними знаками: комою, двокрапкою, крапкою тощо, не слід робити інтервалу.

➤ **Автоматичний переніс слів.** Обов'язково використовуйте опцію «автоматичний переніс», яка у *Word* останніх версій знаходиться у вкладці: *Макет => Розстановка переносів => Авто* (поставити позначку навпроти). Автоматичний переніс дозволить уникнути розтягнутих рядків та нормалізує загальний обсяг роботи.

➤ **Використовуйте українську літеру Іг, там де цього вимагають правила.** Для того, щоби поставити велику літеру І, натисніть комбінацію *правий Alt+Shift+г*. Щоби поставити маленьку і, натисніть комбінацію *правий Alt+г*. На деяких клавіатурах *правий Alt* позначений як *Alt Gr*.

(2)

➤ **Як озаглавити бібліографічний список?** На разі та ще деякий час називайте його просто «ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА», але правила тут такі мінливі, що у кожному конкретному випадку краще проконсультуйтеся у вашого наукового керівника – він має бути в курсі останніх бібліографічних тенденцій.

➤ **подавайте бібліографічний опис мовою оригіналу.** Мова бібліографічного опису має відповідати мові оригіналу. Не слід перекладати іноземні назви, наприклад, англійські чи російські, українською мовою. Назви мовами, що використовують кириличну абетку або латинку, подаються в

оригіналі. Транслітерується тільки назви з тих мов, що використовують власний, оригінальний шрифт: арабський, грузинський, вірменський, єврейський, ієрогліфічний тощо.

➤ **Назви різним кирилицею і латинкою – окремо.** Назви латинкою подаються в кінці бібліографічного списку, або ж на його початку. Будьте уважні: розрізняється тільки шрифт, але не мова!

➤ **Спочатку прізвище, потім – ініціали.** Вказуючи ім'я автора, спочатку пишемо прізвище у називному відмінку, лише потім – ініціали. Таке ж правило застосовується й до іншомовних імен. Не забувайте про нерозривний пробіл!

Утім, псевдоніми вказуємо повністю, наприклад: Твен Марк, Вовчок Марко, Лондон Джек тощо. У цьому випадку застосовуємо звичайний пробіл.

➤ **Не використовуйте лапки,** якщо тільки вони не авторські. Усі назви у бібліографічному списку вказуються без лапок.

➤ **Уживайте «Там само» або «Його ж» при повторному бібліографічному посиланні.** Не слід декілька разів поряд вказувати ім'я одного й того ж автора або назву одного й того ж джерела. Достатньо написати: «Там само». Вихідні дані у цьому випадку слід вказувати лише ті, що відрізняються від попереднього запису.

Якщо у двох більше підряд бібліографічних позиціях ви посилаєтеся на один і той же збірник наукових праць, або матеріали наукової конференції, чи періодичне видання – часопис чи газету, то замість назви цього видання вказуємо: «Там само» або «Ibid.».

Якщо у двох чи більше бібліографічних позиціях підряд описуються різні твори, але одного й того ж автора або одних і тих же авторів, то замість імені автора вказуємо «Його ж», «Її ж», «Їх же».

➤ **Дотримуйтеся послідовності.** Подаючи у бібліографічному списку посилання на декілька творів одного автора, спочатку вказуйте монографії, потім – статті.

Якщо це декілька монографій або декілька статей, то подавайте їх у хронологічному порядку: окремо монографії в хронології, далі – статті.

➤ **Скорочуйте слова за правилами.** Загальні правила скорочення слів містяться у [ДСТУ 3582-97 «Загальні правила скорочення слів в українській мові»](#). Зокрема, вчені звання і ступені коректним буде скорочувати так.

Правильно тільки так	неправильно
д-р. іст. наук	д.і.н.
канд. іст. наук	к.і.н.
канд. філос. наук	к.ф.н.
канд. філол. наук	к.ф.н.
канд. пед. наук	к.г.н.
канд. психол. наук	к.п.н.
канд. юрид. наук	к.ю.н.
канд. географ. наук	к.г.н.
канд. екон. наук	к.е.н.
доц.	усі інші варіанти
проф.	усі інші варіанти

➤ **Скорочуйте слова у бібліографічному описі, окрім власне назви.** Дозволяється скорочувати бібліографічні описи, але так, щоби залишилося достатньо даних для повної ідентифікації видання (джерела).

Приклад:

а) Повне посилання (повний запис):

1. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Випуск II: збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Дмитра Власовича Айналова (1862–1939 рр.). Київ, 2012. 464 с.

2. Методичні рекомендації для розроблення профілів ступеневих програм, включаючи програмні компетентності та програмні результати навчання. Пер. з англ. Національного експерта з реформ. вищої освіти Програми Еразмус+, д-ра техн. наук, проф. Ю.М. Рашкевича. Київ, 2016. 80 с.

б) Коротке посилання (скорочений запис):

1. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Випуск II. Київ, 2012. 464 с.   2. Методичні рекомендації для розроблення профілів ступеневих програм, включаючи програмні компетентності та програмні результати навчання. Київ, 2016. 80 с.

➤ **Використовуйте комплексні посилання.** Якщо треба послатися на декілька видань одночасно: наприклад, при написанні бібліографічного огляду, можна створити комплексне посилання. У цьому випадку під одною бібліографічною позицією описують декілька видань, розділяючи їх середником (знаком «крапка з комою» ;). Дозволяється скорочувати назви, але так, щоби можна було ідентифікувати видання (джерело).

Приклад:

1. Еліта Слобідської України. Упорядн. С. Потапенко. Харків, 2007. 496 с.; Лен-Пуль С. Мусульманские династии. Москва, 2004.; Кривошея В. В. Козацька старшина Правобережжя. <i>Гілея</i>: наук. вісн. 2008. Вип. 13. С. 4-20; <i>Його ж.</i> Генеалогія української шляхти. <i>Там само.</i> 2008. Вип. 14. С. 4-9; <i>Його ж.</i> Неурядова старшина Гетьманщини. Київ, 2009. 431 с.   2. Лановейчик В. Вивчення родоводу : наш досвід. Запоріжжя, 2010.   3.....

Посилаючись на статтю, виокремлюйте назву періодичного видання іншими шрифтом. У посиланні на складник документа – наприклад, статтю з періодичного видання або із наукового збірника та іншу складову, – відомості про документ, в якому розміщено статтю, подають іншим шрифтом: або *курсивом*, або **жирним шрифтом** або **жирним курсивом**. У рамках однієї роботи таке виокремлення має бути однаковим.

Приклад:

Варіант 1	Матеріали Всеукр. наук. конф. «Соціальна історія: питання теорії та наукової практики», Київ, 18 лист. 2015 р. <i>Історичні студії</i> . Вип. 2. Житомир, 2016. 248 с.
-----------	--

Варіант 2	Матеріали Всеукр. наук. конф. «Соціальна історія: питання теорії та наукової практики», Київ, 18 лист. 2015 р. <i>Історичні студії</i> . Вип. 2. Житомир, 2016. 248 с.
Варіант 3	Матеріали Всеукр. наук. конф. «Соціальна історія: питання теорії та наукової практики», Київ, 18 лист. 2015 р. <i>Історичні студії</i> . Вип. 2. Житомир, 2016. 248 с.

(3)

➤ **Квадратні дужки для посилань на бібліографічний список.** Посилання, що пов'язують фрагмент тексту із бібліографічним списком, вказуються у квадратних дужках, як правило, наприкінці речення та до крапки. Для уникнення перевантаження тексту такими посиланнями, рекомендується посилання, там де це практично можливо, ставити наприкінці абзацу. Утім, посилання на джерело прямого цитування, поданого у лапках, слід ставити одразу, після лапок і перед комою.

Завжди проставляйте 1 пробіл між останнім словом та квадратною дужкою!

➤ **У квадратних дужках пишемо номер джерела (видання) на яке ви посилаєтесь, відповідно до вашого списку літератури.**

➤ **Номера джерел у дужках вказуються в порядку збільшення.**

➤ **Використовуйте якнайменше квадратних дужок.** Вказівка на зв'язок одного й того ж фрагмента тексту з декількома посиланнями одразу, наприклад, якщо в тексті одночасно наведено відомості про кілька об'єктів посилань, подається під єдиними квадратними дужками і розділяються середником.

доцільно	недоцільно
[12; 25; 32, с.15; 71, с.25]	[12]; [25]; [32, с.5]; [71, с.25]

Коли й як це працює? Так, у поданих нижче прикладах, автор наводить у дужках ті джерела і літературу, де підтверджується висунута їм теза

Приклад 1

(У дужках подано посилання як на опубліковані джерела, так і на неопубліковані –архівні (скорочення «арк.» застосовується при поданні посилання на аркуш архівного джерела):

«...Як правило, вони одразу ж грабували шинки й винні погребі і лише після цього вдавалися до насильства [220, с. 29—32; 108, арк. 26—29; 459, с. 6; 395, с. 220]».

Приклад 2.

(У дужках подано посилання на опубліковані джерела, на архівні та на іншомовні, що видно із позначок «v.» – volume, або том, та «р.» – page, або сторінка)

«...Обсяги запропонованої «допомоги» були навіть не мізерні, а знущальні [109, арк. 168; 215, с. 248—249; 278, с. 1183; 509, v. 9, p. 592; 521, p. 4].»

➤ **Не забувайте виставляти пробіли.** Пробіл ставимо після номеру джерела, після коми та після крапки з комою (середника), що розділяє вказівку на об'єкт посилання.

Нерозривні пробіли ставимо після літери, якою позначаємо сторінку «с.» (сторінка), або том «т.», також і в латинці: «р.» та «v.»,

У наведеному прикладі місця, де слід ставити звичайний пробіл, позначені квадратиком — □, а нерозривний пробіл – темним колом ●.

Приклад:

[25,□с.●168;□27,□с.●248—249;□509,□v.●9,□р.●592;□521, □р.●4].

Як це виглядатиме в тексті:

[25, с. 168; 27, с. 248—249; 509, v. 9, p. 592; 521, p. 4].

Попри позірну складність, ці правила швидко засвоюються, як і всі знання, при регулярному їх застосуванні. Дотримуйтеся їх і студентське щастя не омине вас.

2.3 Захист роботи

Захист роботи є завершальним етапом роботи над курсовим дослідженням. Захист проводиться відповідно до графіка, затвердженого кафедр-

рою, у присутності комісії в складі наукового керівника та двох-трьох членів кафедри. Робота має бути подана та зареєстрована на кафедрі не пізніше, ніж за 5 днів до захисту.

До процедури захисту студент має ознайомитися з рецензією наукового керівника на курсову роботу і підготувати свій виступ. Для виступу на захисті роботи студенту відводиться до 10 хвилин.

Процедура захисту включає: доповідь студента про зміст виконаної роботи; запитання до автора; оприлюднення відгуку наукового керівника або його виступ; відповіді студента на запитання осіб, присутніх на захисті; заключне слово студента; оголошення рішення комісії про оцінку роботи.

Вступне слово необхідно підготувати заздалегідь у формі виступу, що може мати довільну форму. У доповіді студент має висвітлити таке: постановку задачі; методи її розв'язання чи дослідження; які складнощі виникли при виконанні роботи та шляхи їх подолання; одержані результати та їх цінність; достовірність одержаних результатів. Студент має вказати на висновки і пропозиції, які він рекомендує з досліджуваного питання; висловлює ставлення до рецензії наукового керівника.

Після доповіді члени комісії можуть ставити додаткові запитання по темі курсової роботи. Результати захисту курсової роботи визначаються оцінками «відмінно», «добре», «задовільно» і «незадовільно» з урахуванням якості виконання всіх частин курсової роботи та рівня її захисту. Оцінка за курсову роботу заноситься до залікової книжки студента та в екзаменаційну відомість. Студент, який під час захисту курсової роботи отримав незадовільну оцінку, допускається на повторний захист тільки після виконання нового завдання.

Найкращі курсові роботи можуть бути рекомендованими в якості доповідей на наукових конференціях, читаннях, а також для друкування матеріалів у збірниках наукових праць та на конкурс студентських наукових робіт. Розширенні та доповнені курсові роботи можуть стати у майбутньому частиною кваліфікаційного дослідження. Під час висвітлення підсумкової оцінки

за навчальну дисципліну заліковий кредит (100% = 100 балів) розподіляється для оцінювання в балах рівня, якості та обсягу знань, умінь та навичок студента відповідно до таких залікових модулів:

1. Якість виконання дослідження:

- Складність (або актуальність), науковість, повнота розкриття теми -25 балів;
- цілісність, систематичність, логічна послідовність, елемент творчості, вміння формулювати висновки - 20 балів;
- структурованість викладеного матеріалу, використання допоміжного матеріалу (посилання, цитування) - 5 балів;
- вміння використовувати основну та додаткову літературу (монографії, підручники, навчальні посібники, журнали, інші періодичні видання тощо) - 10 балів;
- якість оформлення - 10 балів.

2. Захист курсової роботи:

- аргументоване доведення проблеми, повнота розкриття – 20 балів;
- чіткість, логічність, лаконічність викладення матеріалу - 5 балів;
- повнота, вичерпність відповідей на запитання членів комісії - 5 балів;

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для курсової роботи	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
80-89	B	добре	
71-79	C		
61-70	D	задовільно	
50-60	E		
30-49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-29	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вєтохіна В.О. Курсова робота: навч.-метод. поради для студ. іст. факультету всіх форм навчання. 2-е вид. Кривий Ріг, КДПУ, 2009. 40 с.
2. Задорожна Л. В. Курсова робота: шкільний курс історії та методика його викладання. Кривий Ріг, 2009. 84 с.
3. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 28.02.2017)
4. Основи наукових досліджень : навч. посібник для студентів економічних спеціальностей. За ред. В.С. Марцина. Львів, 2002. 128 с.
5. Пилипчук М. І. Основи наукових досліджень : підручник. Київ, 2007. 270 с.
6. Стеченко Д. М., Чмир О. С. Методологія наукових досліджень. Київ, 2007. 317 с.
7. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Київ, 2003. 240 с.
8. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ, 2007. 375 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рекомендовані теми робіт з історії України

1. Розвиток людського суспільства на території України за доби кам'яного віку.
2. Археологічні дослідження на Криворіжжі.
3. Духовний світ первісних людей на території України.
4. Трипільська археологічна культура в Україні: характерні риси та особливості.
5. Скіфська держава: внутрішній устрій та господарство.
6. Грецька цивілізація в Північному Причорномор'ї.
7. Боспорське царство: утворення, суспільно-політичний устрій.
8. Найдавніші писемні джерела про слов'ян та Русь (до X ст.).
9. Проблема походження слов'ян в історіографії.
10. Давні слов'яни на території України (IVст. – VIII ст.. н.е.).
11. Походження етноніму та топоніму «Русь».
12. Теорії походження Київської Русі.
13. Зовнішня та внутрішня політика Ігоря, Ольги та Святослава.
14. Реформаторська діяльність Володимира Великого.
15. Київська Русь за часів правління Ярослава Мудрого.
16. Хрещення Русі та його історичне значення.
17. Архітектура Київської Русі.
18. Література Київської Русі.
19. Право Київської Русі.
20. Торгівля та грошова система Київської Русі.
21. Побут, звичаї та вірування населення Київської Русі.
22. Міжнародні зв'язки Київської Русі.
23. Київська Русь і кочовий світ: етапи, особливості взаємовідносин.
24. Південно-західні руські князівства в добу феодальної роздробленості (XII – перша половина XIV ст.).
25. Культура періоду роздробленості Русі (XII – перша половина XIV ст.).
26. Галицько-Волинське князівство: етапи та особливості державотворчого процесу.
27. Монгольська навала на українські землі: причини, перебіг подій, наслідки.
28. Історичний портрет Данила Галицького.
29. Особливості перебування українських земель в складі Великого князівства Литовського.
30. Боротьба Польщі за українські землі (сер. XIV – перша половина XVI ст.).
31. Люблінська унія 1569 р.: передумови, причини та наслідки прийняття.
32. Освіта і книгодрукування в Україні XIV –XVII ст.

33. Утворення Кримського ханства.
34. Берестейській церковний собор: причини, хід, наслідки.
35. Зародження українського козацтва.
36. Заснування Запорозької Січі.
37. Суспільно-політичний устрій Запорозької Січі.
38. Військове мистецтво запорозьких козаків.
39. Козацько-селянські повстання наприкінці XVI ст..
40. Козацько-селянські повстання 20-30-х років XVII ст..
41. Визвольна війна українського народу середини XVII ст.: передумови, причини, рушійні сили.
42. Дипломатична діяльність Б. Хмельницького.
43. Формування української державності в середині XVII ст.
44. Внутрішня та зовнішня політика Івана Виговського.
45. Гетьманування Петра Дорошенка.
46. Гетьманування Івана Мазепи.
47. Боротьба українських гетьманів за збереження автономії України (1709-1734 рр.).
48. Гетьманування Кирила Розумовського.
49. Ліквідація Запорозької Січі (1775 р.) та її наслідки.
50. Гайдамацький рух: причини виникнення, характер, перебіг.
51. Інкорпорація України в державні структури Російської та Австрійської імперій (к. XVIII – поч. XIX ст.).
52. Розвиток сільського господарства у XVIII ст.
53. Розвиток освіти у XVIII ст.
54. Українське національне відродження (кінець XVIII – перша половина XIX ст.).
55. Економічний розвиток українських земель у складі Російської імперії (перша половина XIX ст.).
56. Український національний рух в Галичині та Буковині (перша половина XIX ст.).
57. Особливості виникнення та розвитку масонського руху в Україні.
58. Українська культура в першій половині XIX ст.
59. Реформи 60-70-х років XIX ст. в Наддніпрянській Україні.
60. Промисловість та сільське господарство Наддніпрянської України в пореформену добу.
61. Громадівський рух в Україні (друга половина XIX ст.).
62. Діяльність в Україні гуртків та груп «Землі і волі», «Народної волі» та «Чорного переділу».
63. Розвиток освіти в Україні у другій половині XIX ст.
64. Суспільно-політичний рух на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.
65. Суспільно-політичні рухи в Наддніпрянській Україні у другій половині XIX ст..
66. Культура України в другій половині XIX ст.
67. О. М. Поль – громадський діяч, підприємець, краєзнавець.

68. Розвиток гірничої справи на Криворіжжі у другій половині XIX – на початку XX ст.
69. Культура Криворіжжя в XIX – на початку XX ст.
70. Українські політичні партії на початку XX ст.: утворення та діяльність.
71. Україна в демократичній революції 1905-1907 рр.
72. Столипінська аграрна реформа та особливості її проведення в Україні.
73. Україна в Першій світовій війні.
74. Створення та діяльність Української Центральної Ради.
75. Михайло Грушевський як історичний діяч.
76. Передумови та особливості відродження державності на західноукраїнських землях у 1918 р.
77. Українсько-польське збройне протистояння (1918-1919 рр.).
78. Реформи соціально-економічної сфери в Українській Державі Павла Скоропадського.
79. Зовнішня політика України в добу гетьманату Павла Скоропадського.
80. Прихід до влади Директорії й відродження УНР.
81. Акт Злуки УНР та ЗУНР та його історичне значення.
82. Брестській мирний договір (1918) та його наслідки.
83. Махновщина як соціально-політичний феномен (1918-1920 рр.).
84. Соціальна і національна політика А.І. Денікіна в Україні.
85. Причини поразки українських національних змагань 1917-1921 рр.
86. Радянсько-польська війна 1920 р: причини та наслідки.
87. Політика радянської влади в Україні (1919-1921 рр.).
88. Впровадження НЕПу в Україні.
89. Голод 1921-1923 рр. в УСРР.
90. Політика українізації: мета, особливості впровадження, досягнення та прорахунки.
91. Індустріалізація в Україні: завдання, труднощі, характерні риси та особливості.
92. Розвиток Криворізького гірничорудного басейну в 20-30-ті рр. XX ст.
93. Причини, масштаби та наслідки голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні.
94. Суспільно-політичне життя на українських землях у складі Польщі (1920-1930-ті рр.).
95. Економічний розвиток українських земель у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини (1920-1930-ті рр.).
96. Проголошення незалежності Карпатської України.
97. Особливості процесу радянізації західноукраїнських земель.
98. Причини катастрофічних поразок радянських військ у 1941-1942 рр.
99. Колабораціонізм в Україні в роки Другої світової війни.
100. Гітлерівський окупаційний режим в Україні (1941-1944 рр.).
101. Рух Опору на Криворіжжі в роки Другої світової війни.
102. Підпільно-партизанська боротьба ОУН і УПА з тоталітарним режимом.
103. Післявоєнна відбудова промислового потенціалу УРСР: пріоритети, строки, результати.

104. Голод в Україні у 1946-1947 рр.
105. Хрущовська «відлига» та її характер в Україні.
106. Культурний процес в Україні (1964-1985 рр.).
107. Дисидентський рух в Україні.
108. Створення та діяльність Української Гельсінської групи.
109. Політичний портрет Левка Лук'яненка.
110. Культура Криворіжжя другої половини ХХ ст.
111. Промисловість України у 1945-1990-х роках.
112. Аграрне господарство України у 1945-1990-х роках.
113. Катастрофа на ЧАЕС: екологічні та соціально-економічні наслідки.
114. Проблеми державотворення в Україні (90-ті рр. ХХ ст.).
115. Формування багатопартійної системи в Україні (на поч. 90-х рр. ХХ ст.).
116. Релігійне відродження в Україні (90-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.).
117. Етапи формування українського професійного театру.
118. Архітектурні пам'ятки на Криворіжжі.
119. «Карпаторусинство»: джерела та еволюція у ХХ ст.
120. Проблема етногенезу українців.

Додаток Б

Рекомендовані теми робіт із всесвітньої історії

1. Давньовавилонське суспільство за законами Гаммурапі.
2. Релігійно-політична реформа Аменготепа IV (Егнатона).
3. Імперія Цинь Шихуана.
4. Твори Геродота як джерело з історії Стародавнього Сходу.
5. Сима Цянь – видатний історик Стародавнього Китаю.
6. Повсякденне життя стародавніх [єгиптян, шумерів, вавилонян, асирійців, персів, китайців].
7. Особливості суспільного устрою франків за даними "Салічної правди".
8. Традиції та вірування стародавніх германців.
9. Основні шляхи християнізації германських народів у IV-IX ст.
10. Роль королівської влади в розповсюдженні християнства у германців.
11. Роль християнства та християнської церкви в ранньофеодальному суспільстві.
12. Формування класу селянства в перший період середньовіччя.
13. Виникнення рицарства. Побут та звичаї феодалів.
14. Вдосконалення військової техніки європейців протягом середньовіччя.
15. Утворення Східної Римської імперії. Візантія в VI-УП ст.
16. Юстиніан як людина та імператор.
17. Внутрішня та зовнішня політика Карла Великого.
18. Карл Великий як особистість та державний діяч.
19. Причини хрестових походів. Перший похід рицарів.
20. Четвертий хрестовий похід як особливий етап хрестоносного руху.
21. Наслідки хрестових походів для Європи та Азії.
22. "Велика хартія вільностей" як результат політичної боротьби в Англії на початку XIII ст.
23. Становище французького селянства у XIII-XIV ст.. Жакерія.
24. Англія та Франція в Столітній війні. Початковий етап.
25. Англія та Франція в Столітній війні. Політичні наслідки війни.
26. Жанна д'Арк, її місце та роль в історії Франції.
27. Війна Червоної та Білої троянд та її відбиток в англійській літературі.
28. Виникнення та розвиток середньовічного міста.
29. Історія середньовічної Флоренції.
30. Виникнення інституту пап. Його роль у формуванні структури церкви в середньовічному суспільстві.
31. Конфлікт світської та духовної влади у другому періоді середньовіччя. Каносса.
32. Причини виникнення середньовічних ересей.
33. Методи боротьби з єретиками в середньовічній Європі.
34. Початок епохи Великих географічних відкриттів. Перші результати (к. XV - поч. XVI ст.)
35. Відкриття морського шляху в Індію. Експедиція Васко да Гама.

36. Іспанія наприкінці XV ст. і початок її заокеанської експансії.
37. Колумб та його експедиції.
38. Перша навколосвітня подорож.
39. Візантійська культура /IX -XII ст./
40. Італійське Відродження як особлива історична епоха.
41. Основні риси культури італійського Відродження
42. Початок італійського Відродження. Данте чи Петрарка?
43. Ф. Петрарка як поет та мислитель.
44. Історія Англії в творах В. Шекспіра
45. Н. Макіавеллі як історик
46. Гуманізм у творчості італійського художника Леонардо да Вінчі.
47. Риси італійського Відродження в творчості Мікеланджело.
48. Реформація в Німеччині (XVI ст.).
49. Зовнішня політика Англії під час революції 1640-1660 рр.
50. Ствердження конституційної монархії в Англії: причини, етапи, особливості і наслідки.
51. Економічна політика французьких урядів у роки Французької революції кінця XVIII ст.
52. Наполеон Бонапарт: людина, політик, воєначальник.
53. Зовнішня політика Франції під час Консульства та Першої імперії.
54. «Кодекси» Наполеона Бонапарта та їх значення для розвитку правової системи Європи і Америки.
55. Боротьба за парламентські реформи в 30-60-ті роки XIX ст. у Великій Британії.
56. Боротьба за об'єднання Німеччини.
57. Особливості об'єднання Італії.
58. Передумови, причини, хід і наслідки Громадянської війни в США 1861-1865 рр.
59. Промисловий переворот та його особливості в США.
60. Наполеонівські війни. Криза і занепад імперії у Франції (1799-1815 рр.).
61. Міжнародні відносини в кінці XIX - на поч. XX ст.
62. Зовнішня політика США в останній третині XIX ст.
63. Зовнішня політика Великобританії наприкінці XIX - на поч. XX ст.
64. Зовнішня політика Німеччини в кінці XIX - на поч. XX ст.
65. Ідеї Сполучених Штатів Європи у XVIII-на початку XX ст.
66. Становище єврейського населення в Російській імперії у XIX – на поч. XX ст.
67. Єврейські суспільні рухи в Російській імперії напр. XIX – на поч. XX ст.
68. Сіоністський рух напр. XIX – у I пол. XX ст.
69. Аграрні єврейські [або: меннонітські, німецькі] колонії в Російській імперії (XIX ст. – 30 рр. XX ст).
70. Геноцид вірмен 1915-1932 рр.
71. Р. Куденгове-Калергі та пан'європейська ідея.
72. Арістід Бріан і проект Європейського федеративного союзу.

73. Володимир (Зеєв) Жаботинський [або: Теодор Герцль] в модерній єврейській історії.
74. Антифашистська діяльність Ш. де Голля в роки Другої світової війни.
75. Північноафриканський театр воєнних дій Другої світової війни.
76. Потсдамська конференція 1945 р. та її рішення.
77. «План Маршалла», його суть та реалізація.
78. Канцлерство К. Аденауера у ФРН: основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики.
79. Встановлення П'ятої республіки у Франції.
80. Внутрішня політика президента Дж. Кеннеді.
81. Зовнішня політика США в період президентства Р. Рейгана.
82. «Культурна революція» в Китаї: причини здійснення та основні етапи розгортання.
83. Г. Коль і об'єднання Німеччини.
84. Проголошення держави Ізраїль та перша арабо-ізраїльська війна.
85. Кубинська революція 1953-1959 рр.
86. Внутрішня політика урядів М. Тетчер.
87. Вторгнення радянських військ в Афганістан та його наслідки.
88. «Празька весна» 1968 р. та її придушення радянськими військами.
89. Відкриття Другого фронту в Західній Європі.
90. Антифашистський рух Опору в Югославії в період Другої світової війни.

Додаток В**Зразок оформлення титульного аркушу курсової роботи****МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кафедра історії України та правознавства

«Реєстраційний № _____
«___» _____ 20__ р**КУРСОВА РОБОТА**

з історії України на тему

ГРЕЦЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ В ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'ІСтудента II курсу групи ІІ-15
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)
Петренка Івана МиколайовичаКерівник: кандидат історичних наук,
доцент Печеніна Н.А.Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS _____ Кількість балів _____
Члени комісії

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Кафедра всесвітньої історії

«Реєстраційний № _____
«___» _____ 20__ р

КУРСОВА РОБОТА

з всесвітньої історії

на тему

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СТАРОДАВНІХ ЄГИПТЯН

Студента ІІ курсу групи ІГ-15
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)

Петренка Івана Миколайовича

Керівник: кандидат історичних наук,
доцент Яшин В.О.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії

Додаток Г
Зразок оформлення розділів «ЗМІСТ» та
«ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ» курсової роботи

Зразок 1

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	6
РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ РУХИ НА ТЕРИТОРІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 60-70-Х РР. ХІХ СТ.	10
2.1. Передумови та причини виникнення опозиційних настроїв в українському середовищі 1860-1870-х рр.	10
2.2. Рух народників та громадівців	17
РОЗДІЛ 3. ПОСИЛЕННЯ ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА- ПРИКІНЦІ ХІХ СТ	22
3.1. Діяльність «Народної волі» в Україні	27
3.2. Зародження соціал-демократичного руху	31
ВИСНОВКИ	32
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	34
ДОДАТКИ	38

Зразок 2

	ЗМІСТ	
ВСТУП		3
РОЗДІЛ 1. АНТИЧНА КОЛОНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я		5
1.1. Вивчення античної цивілізації Північного Причорномор'я в історичній літературі		5
1.2. Грецька колонізація Північного Причорномор'я: причини та наслідки		10
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ АНТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ПОЛІСІВ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я		17
2.1. Матеріальна культура міст-держав Північного Причорномор'я		17
2.2. Скульптура міст-держав		27
ВИСНОВКИ		32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ		35
ДОДАТКИ		38

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДАДО – Державний архів Дніпропетровської області.

ДАКіроО – Державний архів Кіровоградської області.

ДАМО – Державний архів Миколаївської області.

ДАХО – Державний архів Херсонської області.

МНО – Міністерство Народної Освіти.

ЦДІАК – Центральний державний архів України у м. Києві.

Додаток Д
Приклади оформлення списку літератури
КНИГИ

1. Один автор

1. Поп Ю. І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI - поч. XX ст.). Київ, 2012. 376 с.
2. Швецова-Водка Г.М. Документознавство : словник-довідник термінів і понять. 2-е вид. Київ, 2012. 319 с.

2. Декілька авторів

а) два автори

1. Воропаєва В. В., Татаринів М. В. Всесвітня історія. Нова історія (кінець XVIII - початок XX ст.). 9 кл. : плани-конспекти уроків. Харків, 2005. 272 с.

б) три автори

1. Алексєєв Ю. М., Вертегел А. Г., Казаков О. О. Всесвітня історія : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ, 2006. 240 с.
2. Алексєєв Ю.М. Вертегел А. Г., Даниленко В. М. Історія України : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ, 2004. 256 с.

в) чотири автори

1. Ієрусалимова І. О., Ієрусалимов І. О., Павлик П. М., Іванов К. А. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина : навч. посіб. Київ, 2007. 223 с.

або:

2. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина : навч. посіб. / Ієрусалимова І. О. та ін. Київ, 2007. 223 с.

г) колектив авторів або більше трьох

1. Естетична освіта педагога: кол. моногр. Київ., 2015. 172 с.
2. Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність : кол. моногр. Київ., 2014. 478, [2] с.
3. Фізична географія Криворіжжя : монографічна навчальна книга. Кол. авт. Кривий Ріг, 2012. 263 с.

4. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина : навч. посіб. / Ієрусалімова І. О. та ін. Київ, 2007. 223 с.

3. Без автора

а) окреме видання, повний та скорочений запис

варіант 1: повний запис

1. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Випуск II: збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Дмитра Власовича Айналова (1862–1939 рр.). Київ, 2012. 464 с.
2. Методичні рекомендації для розроблення профілів ступеневих програм, включаючи програмні компетентності та програмні результати навчання. Пер. з англ. Національного експерта з реформування вищої освіти Програми Еразмус+, д-ра техн. наук, проф. Ю. М. Рашкевича. Київ, 2016. 80 с.

варіант 2: скорочений запис

1. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Випуск II. Київ, 2012. 464 с.
2. Методичні рекомендації для розроблення профілів ступеневих програм, включаючи програмні компетентності та програмні результати навчання. Київ, 2016. 80 с.

4. Матеріали конференцій, збірники наукових праць тощо.

а) матеріали конференцій, вміщені в одному з випусків періодичного видання.

Увага! Назву видання чи збірника наукових праць виділяємо або курсивом, або жирним шрифтом або жирним курсивом

варіант 1:

1. Матеріали Всеукр. наук. конф. «Соціальна історія: питання теорії та наук. практи.», Київ, 18 лист. 2015 р. *Історичні студії*. Вип. 2. Житомир, 2016. 248 с.

варіант 2:

1. Матеріали Всеукр. наук. конф. «Соціальна історія: питання теорії та наукової практики», Київ, 18 лист. 2015 р. **Історичні студії**. Вип. 2. Житомир, 2016. 248 с.

варіант 3:

1. Матеріали Всеукр. наук. конф. «Соціальна історія: питання теорії та наукової практики», Київ, 18 лист. 2015 р. *Історичні студії*. Вип. 2. Житомир, 2016. 248 с.

5. Багатотомне видання

а) видання повністю

1. Мельник О. О. Історична енциклопедія Криворіжжя: у 3 т. Кривий Ріг, 2012. 455 с.

б) один том із багатотомного видання, повний чи скорочений запис

варіант 1, скорочений

1. Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наук. думка, 2013. Т. 10. 784 с.
На землі, на рідній : антологія. Кн.5 : На древньому Кизикерменському тракті. Дніпропетровськ, 2008. 359 с.

варіант 2, розширений

2. На землі, на рідній : антологія. Кн.5 : На древньому Кизикерменському тракті. Упоряд. Г. Гусейнов. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2008. 359 с.

6. Періодичне видання

1. Грані : наук.-теорет. і громад.-політ. альм. Дніпропетровськ: Грані, 1998.
2. Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2001

7. Автореферат дисертації

1. Засипко М. В. Політична і соціально-економічна діяльність Данила Апостола: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Івано-Франківськ, 2015. 16 с.
2. Ковалевська О. О. Іконографія козацьких старшин XVII - XVIII ст.: джерела та історіографія : автореф. дис. ... д-ра істор. наук. Київ, 2015. 36 с.

ЧАСТИНА ВИДАННЯ

1. Статті із журналів та інших видань, незалежно від кількості авторів

Увага! Назву видання чи збірника наукових праць виділяємо або курсивом, або жирним шрифтом або жирним курсивом.

а) стаття / публікація із наукового журналу, автора вказано

1. Акімов О. Західноукраїнська Народна Республіка. Історія України. 10 клас. *Історія України*. 2012. № 41–42. С. 17 –22.

б) стаття / публікація із наукового журналу, автора не вказано

2. Міжнародна наукова конференція з усної історії «Між минулим і майбутнім: усна історія, пам'ять та смисл»: [7-11 лип. 2010 р., Прага (Чехія)]. *Український історичний журнал*. 2010. № 5. С. 223–225.

в) стаття із збірника наукових праць

3. Романець Н. Р. Боротьба із «шкідництвом» в аграрному секторі України як складова «Великого терору» (1937-1938 рр.). *Політичні репресії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації : до 75-річчя «Великого терору» в СРСР* : матер. Всеукр. наук. конф., м. Київ, 15 березня 2012 р. Київ, 2013. С. 188–209.

г) стаття із видання іншого типу

4. Бургар Т. О. Історико-демографічний аналіз єврейської діаспори Криворіжжя. *Географічні дослідження Кривбасу: Фізична географія*. Кривий Ріг, 2009. Вип. 4. С. 93-96.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ ВІДДАЛЕННОГО ДОСТУПУ

1. The 2011 International Property Rights Index (IPRI) URL: <http://www.internationalpropertyrightsindex.org> (дата звернення 19.12.2016)

2. Чорноморець Ю. П. Візантійський неоплатонізм від Діонісія Ареопагіта до Геннадія Схоларія. Монографія. Київ, 2010. 568 с. URL : http://www.filosof.com.ua/Conference/Chornomorec-monografiya_v%20druk.pdf (дата звернення 19.12.2016)

Якщо адреса дуже довга, її можна переносити, розірвавши. При цьому на розриві вона має закінчуватися навскісною рисою «/».

Додаток Е

Посилання на інтернет-ресурси, що можуть бути корисними під час написання курсової роботи з історії
(гіперпосилання вбудовано. Для переходу за посиланням підведіть курсор та натисніть ліву клавішу миші);

1. [Міністерство освіти і науки України](#)
2. [Інститут історії України НАН України](#) (розміщено значну кількість монографій, журналів у повній, електронній версії).
3. [Інститут всесвітньої історії НАН України](#)
4. [Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України](#) (розміщено електронну бібліотеку)
5. [Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України](#)
6. [Інтернет-архів](#). Гігантський архів історичних джерел майже усіх типів і видів.
7. [Історичні джерела Середньовіччя](#)
8. [Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського](#).
9. [Електронна бібліотека давньої української літератури](#). (Інститут історії України НАНУ)
10. [Держкомархів України](#). Розміщено web-публікації архівних матеріалів.
11. [Колекція цифрових копій наукової літератури](#) : «Записки Одесского общества истории и древностей» (томи 1 – 33); «Известия Русского археологического института в Константинополе» (томи 1 – 16); «Известия Таврической ученой архивной комиссии» (томи 1 – 57) тощо.